

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2024, 24: 190-227

**Ehl-i Sünnet Akîdesi ve İtikadî Mezhepler Bağlamında Ali el-*Ḳārî*'nin
Ḍav'ü'l-me'âlî fi şerhi Bed'i'l-emâlî Adlı Eseri**

Zeynep Alimoğlu SÜRMEĻİ

Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

Assistant Professor, Fırat University, Faculty of Theology,

Department of the History of Islamic Sects

Elazığ / Turkey

zasurmeli@firat.edu.tr

orcid.org/[0000-0003-0101-1812](https://orcid.org/0000-0003-0101-1812)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 5 Temmuz / July 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 5 Eylül / September 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2024

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 24 **Sayfa /Page:** 190-227.

Atıf / Cite as: Alimoğlu Sürmeli, Zeynep. "Ehl-i Sünnet Akîdesi ve İtikadî Mezhepler Bağlamında Ali el-*Ḳārî*'nin *Ḍav'ü'l-me'âlî fi şerhi Bed'i'l-emâlî* Adlı Eseri [‘Alī al-*Ḳārī*'s Work *Ḍaw'al-Ma'ālī fi Sharḥ Bad'al-Amālī* in the Context of Sunnī Creed and Theological Schools]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 24 (December 2024): 190-227.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1546801>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

'Alī al-Ķārī's Work *Ķaw'al-Ma'ālî fî Sharh Bad'al-Amālî* in the Context of Sunnī Creed and Theological Schools

Abstract

In the tradition of Islamic scholarship, commentaries (sharh) hold a significant place. Although various scholarly debates have influenced the emergence of the commentary-writing tradition, it is generally viewed as a reflection of intellectual and scholarly rigidity. Nevertheless, commentary works have also yielded certain effects and results. One such result is that commentaries, often written about concise texts, have centered on the approach of a particular school of thought, elaborating on topics in detail. This quality made these works highly valued within relevant circles and instrumental in educational activities. One such work, which is held in great esteem and has been the subject of many commentaries, is the poem *al-Amali* by Ali b. Osman b. Muhammad al-Ushi (d. 575/1179). *al-Amali* was accepted for many years as a formulation of Sunni creed and was taught in madrasas. The focus of our article is one of the leading commentaries on *al-Amali*, specifically the work titled *Ķaw'al-Ma'ālî fî Sharh Bad'al-Amali*, written by Ali b. Muhammad Nur al-Din al-Harawi al-Qari (d. 1014/1605). As far as can be determined, the work *Ķaw'al-Ma'ālî* has not been examined from the perspective of Islamic sects, nor has Ali al-Qari's interpretation of the tradition through his commentary on *al-Amali* been studied. Therefore, it is believed that this study will contribute to the literature. This article aims to examine the defense of Sunni creed in *Ķaw'al-Ma'ālî fî* by Ali al-Qari, a Hanafi jurist, and his references to groups that oppose Sunni thought. Additionally, it seeks to shed light on Ali al-Qari's approach to controversial issues among Sunni sects. In this way, an attempt will be made to clarify Ali al-Qari's approach to Sunni theological schools, affirming his unmistakable Hanafi identity. In this study, Ali al-Qari's references to the Sunni schools of jurisprudence and theology, as well as to the prominent figures of these schools, in *Ķaw'al-Ma'ālî* are examined, with the aim of identifying his views on topics such as tawhid (monotheism), prophethood, and belief in the afterlife. Through this, an effort is made to clarify Ali al-Qari's position within the tradition. In addition, the study also focuses on his statements regarding groups known for holding views contrary to Sunni beliefs, along with his approach to these groups. The study uses the edition of *Ķaw'al-Ma'ālî* prepared by Mahir Edib Habbush, based on three different manuscript copies. Furthermore, it utilizes

Mir'at al-Aqaid, the Ottoman Turkish translation of *Ḍaw' al-Ma'ālī* made by Hüseyin Hüsnü Efendi during the reign of Abdul Hamid II. In this way, the two works are compared on significant points to verify whether obscure expressions have been accurately understood. Ali al-Qari generally does not deviate from the framework outlined by al-Ushi in his commentary. Although a Hanafi approach is predominant in the commentary, the commentator attempts to reconcile the views of Sunni sects by interpreting issues of contention among Sunni groups as secondary matters and the differing interpretations on these issues as linguistic or notional variations. Nonetheless, it can be observed that Ali al-Qari does not refrain from expressing his own preferences on contentious topics. With his stance on the interpretation of ambiguous (*mutashabih*) verses, he aligns with the approach of the early scholars (*Salaf*). However, due to their views on the createdness of the Qur'an, he excludes the Hanbalis from the category of *Ahl al-Haqq* (the people of truth). Additionally, he favors the Maturidi interpretation on the issue of active attributes and the relationship between creation (*takwin*) and the created (*mukawwan*). Although Ali al-Qari, the commentator, does not mention the Maturidi theologians on the topic of *tawhid*, his primary target for criticism in this matter is the *Mu'tazila*, which he addresses mostly through the perspectives of early scholars (*Salaf*) and *Ash'ari* theologians. The work also mentions groups such as the *Jahmiyya*, *Karramiyya*, *Kharijites*, and *Shia* as groups that oppose Sunni thought on various issues. However, his criticisms of these groups are overshadowed by his critique of the *Mu'tazila*. While Ali al-Qari generally exhibits a traditionalist stance in *Ḍaw' al-Ma'ālī*, the work is not a defense of the views of any single Sunni sect.

Keywords: History of Islamic Sects, *Ahl al-Sunna*, *al-Amālī*, 'Alī al-Ķārī, *Ḍaw' al-Ma'ālī fī Sharḥ Bad' al-Amālī*.

Ehl-i Sünnet Akîdesi ve İtikadî Mezhepler Bağlamında Ali el-Ķārī'nin *Ḍaw' ü'l-me'âlî fî şerḥi Bed' i'l-emâlî* Adlı Eseri

Öz

İslam ilim geleneğinde şerhler, önemli bir yekûn tutmaktadır. Çeşitli ilmî tartışmaların şerh yazım geleneğinin doğmasındaki etkisi kabul edilmekle beraber şerh yazım geleneği, genellikle ilmî ve fikrî donukluğun yansıması olarak görülmüştür. Bununla beraber şerh çalışmaları, bazı etki ve sonuçlar da

doğurmuştur. Bu sonuçlardan biri ise genellikle muhtasar metinler hakkında kaleme alınan Őerhlerin bir mezhebin yaklaşımını merkeze alması ve konuları detaylandırması gibi nitelikleri nedeniyle ilgili çevrelerde büyük bir önem görerek öğrenim faaliyetlerinde kullanılmış olmasıdır. Kendisine büyük bir önem atfedilen ve hakkında pek çok Őerh çalışması yapılmış olan Ali b. Osman b. Muhammed el-ŪŐî'nin (öl. 575/1179) *el-Emâlî* adlı kasidesi sözünü etmiş olduğumuz eserlerden biridir. *el-Emâlî*, uzun yıllar Ehl-i sünnet akidesinin formülasyonu olarak kabul görmüş ve medreselerde okutulmuştur. Makalemizin konusu, *el-Emâlî*'nin önde gelen Őerhlerinden biri olup Ali b. Muhammed Nûruddîn el-Herevî el-Kârî (öl. 1014/1605) tarafından kaleme alınmış olan *Đav'ü'l-me'âlî fi Őerhi Bed'î'l-emâlî* adlı eserdir. Tespit edilebildiği kadarıyla *Đav'ü'l-me'âlî* adlı eser, İslam mezhepleri açısından incelemeye konu olmadığı gibi Ali el-Kârî'nin *el-Emâlî* Őerhi üzerinden geleneğe getirmiş olduğu yorum da incelenmemiştir. Bu nedenle yapılacak olan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu makalede, Hanefî bir fakîh olan Ali el-Kârî'nin *Đav'ü'l-me'âlî* adlı eserinde Ehl-i sünnet akîdesine yönelik savunusu ve Ehl-i sünnet'e muhalif olan gruplar ile ilgili aktarımlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca Ali el-Kârî'nin Sünnî mezhepler arasında tartışma konusu olan ihtilafli meselelere yaklaşımının aydınlatılması hedeflenmiştir. Böylece Hanefî kimliği hususunda Őüphe olmayan Ali el-Kârî'nin Ehl-i sünnet kelimelerine yaklaşımı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Araştırmada Ali el-Kârî'nin *Đav'ü'l-me'âlî* de Ehl-i sünnet'in fikhî ve kelimelerine ve bu ekollerin önde gelen temsilcilerine yönelik atıfları incelenerek tevhiğ, nübüvvet ve ahiret inancı konusundaki görüşleri tespit edilmeye ve böylece Ali el-Kârî'nin gelenek içerisindeki konumu aydınlatılmaya gayret edilmiştir. Bunun yanında bazı konularda, Ali el-Kârî'nin Ehl-i sünnet'e muhalif görüşleri ile temayüz eden gruplarla ilgili aktarımları ve söz konusu gruplara yaklaşımı da mercek altına alınmıştır. Araştırmada, Mâhir Edîb HabbûŐ'un üç ayrı yazma nüshayı esas alarak *Đav'ü'l-me'âlî*'yi tahkik ettiği çalışması kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada, *Đav'ü'l-me'âlî*'nin II. Abdülhamit döneminde Hüseyin Hüsnu Efendi tarafından gerçekleştirilen *Mir'âtü'l-akâid* isimli Osmanlıca çevirisinden de yararlanılmıştır. Böylece önemli hususlarda iki eser karşılaştırılmış ve kapalı lafızların doğru anlaşılıp anlaşılmadığının kontrolü sağlanmıştır. Ali el-Kârî, Őerhinde ŪŐî'nin çizmiş olduğu genel çerçevenin dışına pek çıkmamaktadır. Őerhe genel olarak Hanefî bir yaklaşımın hâkim olduğu

söylenbilirse de ŧârih, Sünnî fırkalar arasında ihtilaf konusu olan meseleleri, tâlî meseleler; bu meselelerdeki farklı yorumları ise lafzî veya itibarî farklılıklar olarak yorumlayarak Sünnî fırkaların görüşlerini telif etmeye çalışmaktadır. Bunun yanında Ali el-Ķârî'nin ihtilaflı konularda tercihini belirtmekten geri durmadığı görülmektedir. Müteŧabih ayetlerin te'viline yönelik tavrı ile selef âlimlerinin tutumunu sergileyen Ali el-Ķârî, *halku'l-kur'ân* konusundaki görüşleri nedeniyle Hanbelîleri, *Ehl-i hakk* kapsamı dışında tutmaktadır. Ayrıca o, fiilî sıfatlar konusu ile tekvîn-mükevven ilişkisi hususunda Mâtürîdîlerin yorumunu tercih etmektedir. Tevhîd konusunda Mâtürîdî mütekellimlerden söz etmeyen ŧârih Ali el-Ķârî, bu konuda ana muhatabı olan Mu'tezile'ye yönelik eleştirilerini genellikle selef âlimleri ile Eŧ'arî âlimler üzerinden yürütmektedir. Ayrıca eserde Cehmiyye, Kerrâmiyye, Havâric ve ŧîa gibi grupları da muhtelif konularda Ehl-i sünnet'e muhalif olan gruplar olarak zikretmektedir. Ancak bu gruplara yönelik eleştirileri, Mu'tezile eleştirisinin gölgesinde kalmaktadır. Ali el-Ķârî'nin *Ġaw'ü'l-me'âlî* adlı eserinde, genel itibarı ile gelenekçi bir tutum sergilediği söylenbilirse de eser, Sünnî fırkalardan tek bir fırkanın görüşlerinin savunusu mahiyetinde değildir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Ehl-i sünnet, *el-Emâlî*, Ali el-Ķârî, *Ġaw'ü'l-me'âlî fi ŧerĥi Bed'i'l-emâlî*.

Giriŧ

Ali b. Muhammed Nûruddîn el-Herevî el-Ķârî (öl. 1014/1605),¹ Hanefî bir fakîh olup devrinin önde gelen âlimleri arasında zikredilmektedir. Ali el-Ķârî, tefsir, fıkıh ve hadis gibi İslami ilimlerde uzmanlaşmış bir şahsiyettir. Ölüm tarihi konusunda netlik yoktur. 1001/1592, 1014/1605 ve 1023/1614 yılı gibi farklı tarihler

¹ Bk. Ebû Ahmed Muhammed Emân Ali Câmî, *es-Sifâtü'l-ilâhiyye fi'l-kitâbi ve's-sünneti'l-nebeviyye fi Ġaw'i'l-iŧbât ve't-tenzîh* (Medine: el-Meclisü'l-İlmiyye, 1408), 205; İbn Abdilkâdir 'Alevî, *el-Mevsü'atü't-târihiyye* (ed-Dürerü's-Sünniyye, 1433), 8/98.

zikredilmektedir.² Ali el-Kārî, oldukça üretken bir yazar olup günümüzde dahi Hanefî çevrelerde popüleritesini koruyan bir isimdir. Bu üretkenliğine rağmen hiçbir otobiyografik metin bırakmamış, Herat'tan göç ederek Mekke'ye yerleşmiş ve eserlerini Farsça yerine Arapça kaleme almayı tercih etmiştir.³ Onun eserleri ile ilgili dikkate alınması gereken hususlardan biri de eserlerini bürokrasinin gölgesinde kaleme almaması; geçimini serbest bir hattât olarak sağlamasıdır. Ali el-Kārî, Osmanlı hilafet merkezinden mekânsal uzaklığının yanında siyasilere de mesafeli durmuştur. Bu nedenle temsil etmiş olduğu dinî kültür, bir bakıma Mekke ilim çevresinin bakış açısını yansıtmaktadır.⁴

Ali el-Kārî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı topraklarına Safevîlerin saldırılarını yoğunlaştırdığı döneme denk gelmektedir. 16. yüzyıl süresince yaşanan Safevî-Osmanlı mücadelelerinin bölge halkını zor durumda bıraktığı anlaşılmaktadır. Safevîlerin bölgeye saldırıları neticesinde Ehl-i sünnet'e ait medreselerin tahrip edildiği, halkın çeşitli baskı ve zulümlere maruz bırakılması nedeniyle bölgeden göçlerin yaşandığı nakledilmektedir.⁵ Ali el-Kārî, böylesi bir sosyo-politik ortamda bölgeden göç etmiştir. Osmanlı devleti ve tebaâsı açısından Safevîlerin her anlamda tehdit unsuru olarak görülmesi; bu tehdidi bertaraf etmeye yönelik birtakım dinî aksiyonlar alınması sonucunu doğurmuştur. Ali el-Kārî, Sünnî akidenin güçlü bir şekilde ön plana çıkarıldığı böylesi bir

² Herat'ta doğan Ali el-Kārî, pek çok ilim dalında çeşitli eserler telif etmiştir. Mekke'de ikamet etmiş ve orada vefat etmiştir. Bk. Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Zirikî, *el-'Alâm* (Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002), 5/12-13, 4/310; Ebu Bekir Muhammed Zekeriyya, *eş-Şirk fi'l-kadîm ve'l-hadîs* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000), 2/546.

³ Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi neşri'n-nûr ve'z-zehâr fî terâcîmi efâzil-i Mekke*, thk. Muhammed Saîd el-'Âmûdî - Ahmed Alî (Cidde: 'Âlemü'l-ma'rife, 1986), 365-368.

⁴ Patrick Franke, "The Ego of the Mullah: Strategies of Self-Representation in the Works of the Meccan Scholar 'Alî al-Qārî (d. 1606)", *Many Ways of Speaking About the Self*, ed. Ralf Elger - Köse (Wiesbaden, 2010), 180.

⁵ Kutbuddîn Mekkî, *İ'lâmu'l-Ulemâi'l-A'lâm bi-Binâi'l-Mescidi'l-Harâm* (Riyad: 1987, ts.), 185.

süreçte Ehl-i sünnet'in en önemli temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Makalenin konusu olan *Ḍaw' ü'l-me'âlī fī şerḥi Bed' i'l-emâlī* adlı şerh çalışması, *Bed' ü'l-emâlī*'nin kaleme alınmasından yaklaşık dört asır sonra kaleme alınmıştır. *Emâlī* üzerine önceki dönemde yazılmış şerhler bulunmakla beraber bulunduğu bölgedeki nüfuzu düşünüldüğünde Ali el-Ķārī'nin Sünnî akideyi yeniden yorumlamayı veya güçlü bir şekilde yeniden ifade etmeyi gerekli görmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

Söz konusu dönemde Ali el-Ķārī'nin ikamet etmekte olduğu Mekke, Osmanlı idaresine tabi olmuş durumdadır. Mekke şerifleri, I. Selim'in Mısır'ı fethini müteakiben Osmanlı idaresini tanımış ve Osmanlı'ya karşı sorumlu olmuş; Mekke emirliği mali ve idari işler bakımından Mısır beylerbeyliğine bağlanmıştır. Ali el-Ķārī'nin yaşam dilimine denk gelen II. Numey ve oğlu Hasan'ın emirliği döneminde, şeriflik görevi hususunda bazı mücadeleler yaşanmış olsa da özellikle Hasan b. Numey döneminde şehirde büyük oranda sosyal düzen sağlanmıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısında Mekke'de dinî hayat bakımından önemli gelişmelerin yaşandığı söylenebilir. Bu dönemde inşa edilen Süleymaniye medreselerinde dört mezhep üzere eğitim vermeye ve hac görevi için bölgeye gelenlerin hac mevsimi bittikten sonra da şehirde kalmalarına izin vermeye başlanmıştır.⁶ Muhtemelen Ali el-Ķārī, bu uygulamanın hayata geçirilmeye başlandığı dönemde Mekke'de daimî olarak kalmaya başlamıştır.

Ali el-Ķārī, Ebü'l-Hasan el-Bekrî (öl. 952/1545), Zekeriyya el-Hüseynî, İbn Hacer el-Heytemî (öl. 974/1567), Zekeriyya el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) öğrencisi Ahmed el-Mısırî, Abdullah el-Sindî (öl. 993/1585) ve Kutbuddîn el-Mekkî (öl. 990/1582) gibi isimlerden ders almıştır.⁷ Hocalarından Kutbuddîn el-Mekkî, 975/1567 yılında Mekke müftüsü ve

⁶ Tuğba Aydeniz, *Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1571-1617)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 28-45; Attallah Alrawashdeh, *XVII. Yüzyılda Mekke Şerifleri ve Osmanlı Devleti* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024), 17-18.

⁷ Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi neşri'n-nûr ve'z-zehîr fî terâcimi efâzil-i Mekke*, 365-366.

kadısı olarak görevlendirilmiŐ olup Őehirdeki Süleymaniye Medresesi'ne tayin edilen ilk Hanefî müderristir.⁸ Bölgede Őerif ailesine yakınlığı ile bilinen ve Őafîî olan Taberî ailesi de güçlüdür.⁹ Ailenin önde gelen isimlerinden olan Abdülkâdir b. Muhammed et-Taberî (öl. 1033/1624), 1018/1609 yılında Kâbe'nin imamlığına tayin edilmiş; 1033/1624 yılında Yemen Valisi Haydar PaŐa tarafından Şâfiî olması sebebiyle görevinden azledilmiŐtir.¹⁰ Bölgede meskûn olan Şâfiîlerin nüfuzunun Hanefî ilim çevrelerinin etkinliği ve Osmanlı devletinin Hanefî-Mâtürîdîliği ön plana çıkarma girişimleri neticesinde zayıflamaya baŐladığı söylenebilir. Bu dönemde Hanefîler ile Őâfiîler arasında bazı polemikler yaşandığı anlaşılmaktadır. Ali el-Kârî, *el-Kavlü'l-sedîd fi hulfi'l-va'îd* isimli risalesinde Şâfiîlerin vaide ilişkin görüşlerini eleştirmektedir.¹¹ Bu reddiyesi nedeni ile Şâfiîlerin saldırısına uğrayan Ali el-Kârî muarızlarından Őeyhü'l-Haram Bedrüddîn Hasan ve Kadı Hüseyin el-Kafavî'nin himayesi ile kurtulabilmiŐtir.¹²

Kaynaklarda kendisine çok sayıda eser nispet edilen Ali el-Kârî'nin *Đav'ü'l-me'âlî fi Őerhi Bed'î'l-emâlî* adlı eseri, Ali b. Osman b. Muhammed el-ŪŐî'nin (öl. 575/1179) *el-Emâlî* adlı manzum eserinin en meŐhur Őerhlerinden biridir. Usûlü'd-dîne dair meŐhur bir kaside olup altmışaltı beyitten müteŐekkil olan Emâlî kasidesi, ilk beyitinde geçen terkîpten hareketle, *Bed'ü'l-emâlî* olarak adlandırılmıŐtır.¹³ Ancak her beytinin lam

⁸ Eymen Fuad Seyyîd, "Nehrevâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/547-548.

⁹ Franke, "The Ego of the Mullah : Strategies of Self- Representation in the Works of the Meccan Scholar 'Alî al-Qârî (d. 1606)", 186.

¹⁰ Musa Yıldız, "Abdülkâdir b. Muhammed et-Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/312-313.

¹¹ *Mecmûu resâili'l-allâme el-Molla Ali el-Kârî*, thk. Mâhir Edîb Habbûş - Muhammed Berekât vd. (İstanbul: Dârü'l-Lübâb, 2016), 7/203-231.

¹² Franke, "The Ego of the Mullah : Strategies of Self- Representation in the Works of the Meccan Scholar 'Alî al-Qârî (d. 1606)", 191.

¹³ Bk. Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye fi ũabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Darü Hicr, 1993), 2/583; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şerafettin

ile bitmesi nedeniyle eser, *Kaşîdetü'l-lâmiyye fi't-tevhîd*, "yeķâlü'l'abd..." şeklinde başlaması nedeniyle *Kaşîdetü yeķâlü'l'abd* gibi farklı isimlerle de anılmıştır.¹⁴ Ali el-Kārī'nin şerhine vermiş olduğu isim, *Bed'ü'l-emâlî* şeklindeki kullanımını tercih ettiğini göstermektedir. *el-Emâlî'* de sırasıyla tevhid, nübüvvet ve ahiret konuları ele alınmaktadır. Ancak eserde temel inanç esaslarının yanında dört halifenin fazilet sıralaması, Hz. Aişe'nin bazı hususlarda Hz. Fatıma'ya üstünlüğü, Yezid'e lanet edilmemesi gibi konular da yer almaktadır. Kaside, nâzımın tevhide ilişkin kaleme almış olduğu metnin ezberlenmesi tavsiyesi ve kendisine dua edilmesi talebi ile sona ermektedir.

Ali b. Osman el-Ûşî Selçuklular, Osmanlılar ve modern dönemde Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin yayılması ve yaşıatılmasına önemli katkılar sunmuş bir âlimdir.¹⁵ Ûşî'nin sözünü etmiş olduğumuz eseri, seciyeli yapısı ile kulağa hitap edici ve akılda kalıcı özelliği nedeniyle uzun yıllar Ehl-i sünnet akidesinin özeti olarak büyük önem görmüştür. Esere atfedilen önem ve eserin yaygın kullanımının göstergelerinden biri de eser üzerine kaleme alınan şerhler¹⁶ olmuştur. Eser gerek muhtelif şerhler

Yaltkaya-Rıfat Bilge (İstanbul, 1941), 2/350; Ali b. Muhammed Nûruddîn el-Herevî el-Molla Kārî, *Ḍaw'ü'l-me'ālī fi şerḥi Bed' i'l-emâlî*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul: Dâri'l-Lübâb, ts.), 13-16, 52, 81; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur* (Leiden: E. J. Brill, 1937), Erster Supplementband/764.

¹⁴ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Erster Supplementband/764.

¹⁵ Sönmez Kutlu, "Ebû Muhammed Ali b. Osman b. Muhamed b. Süleyman el-Ûşî el-Fergânî'nin (ö. 569/1174) Hanefî-Mâtürîdî Kültür Çevresi", *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ferhat Gökçe, 2018, 141.

¹⁶ Önde gelen şerhlerden bazıları şunlardır: *Matla'u'l-mişâl fi'l-'akâidi'l-İslâmiyye, Dercü'l-me'ālī fi şerḥi Bed' i'l-emâlî, NeĤsü'r-riyâd li i'dâmi'l-emrâd', el-le'âlî fi şerḥi Bed' i'l-emâlî*. Bk. Ali b. Muhammed Nûruddîn el-Herevî el-Molla Kārî, *Ḍaw'ü'l-me'ālī*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul: Dâri'l-Lübâb, ts.), 8-9; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/350. Diğer şerhler ve ismi zikredilen şerhlerin şârihleri hakkında bk. Molla Kārî, *Ḍaw'ü'l-me'ālī*, 8-9; M. Sait Özevarlı, "el-Emâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/73-74.

gerekse tercümeleler ile Türkçeye de kazandırılmıştır.¹⁷ Ali el-Ēârî'nin *Ēav'ü'l-me'âlî* adlı eserinin daha önce incelenmemiş Türkçe bir tercümesi bulunmaktadır. Bu çeviri, II. Abdülhamit döneminde Hüseyin Hüsnü Efendi¹⁸ tarafından gerçekteştirilen Osmanlıca çeviridir. Hüseyin Hüsnü Efendi, kasidenin nazmını kendisinin çevirdiğini, Ali el-Ēârî'nin *Ēav'ü'l-me'âlî* adlı şerhini de çeviriye ekleyerek 1301/1884 yılında başladığı çalışmasını aynı yıl tamamladığını ve eserine *Mir'âtü'l-akâid* ismini verdiğini belirtmektedir.¹⁹ Çalışmamızda, Arapça nüshayı esas almakla beraber Türkçe çeviriden de önemli hususlarda karşılaştırma yaparak

¹⁷ Detaylı bilgi için bk. Özevarlı, "el-Emâlî", 11/74-75.

¹⁸ Mukaddime kısmında, Hüseyin Hüsnü b. Süleyman'ın nazmen kasideyi çevirdiği bilgisi yer almaktadır. Yapılan tahkik neticesinde eserin mütercimi olan ve kapak kısmında *Siroz Müdde-i Umumi Muavini Sâbık Hüsnü* şeklinde zikredilen şahsın son dönem Osmanlı hukukçularından olan ve kısa bir süre şeyhülislam olarak da görev yapmış Hüseyin Hüsnü Efendi olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Çeviriyi yaptığını belirttiği tarih, Bursa kadılığına yükseltilmeden önce mûsile-i Süleymâniyye derecesine sahip olduğu dönem olabilir. Hüsnü Efendi, Diyarbakırlı müelliflerden Molla Çelebî'nin torunudur. Bk. Mehmet Tahir Efendi Bursalı, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915* (İstanbul: Meral Yayınları, ts.), 1/336; Mehmet İpşirli, "Hüseyin Hüsnü Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/552-553; Hüsamettin Erdem, "Hüseyin Hüsnü", *Tanzimat'tan Günümüze Ahlakî ve Edebî Düşünce Temsilcileri*, ed. Süleyman Hayri Bolay (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015), 3308.

¹⁹ Hüseyin Hüsnü Efendi, 1301/1884 senesi Şevval ayında başladığı çevirisini aynı yılın Zilkade ayında bitirdiğini belirtmektedir. Bk. Sirâcuddîn Ali b. Os mân el-Fergânî el-Ūřî, *Mir'âtü'l-akâid*, çev. Hüseyin Hüsnü Efendi (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyeye Matbaası, 1304), 4-5, 192. (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı: Osman Ergin Kitapları, no. 1965); Abdullah Demir, Türkiye kütüphanelerinde bulunan eserlere dair hazırlamış olduğu dokümanda esere değinmekte; Arpađu ise *Emâlî*'nin Türkçe tercümeleleri bağlamında esere işaret etmektedir. Bk. Abdullah Demir, "Türkiye Kütüphanelerindeki Kelamla İlgili Eserler", ts.; Hatice Kelpetin Arpađu, "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 344.

yararlanacağız. *Ḍaw'ū'l-me'âlī* ile ilgili Muhammed el-Ġazzî tarafından kaleme alınmış *Tuhfetü'l-e'âlī* isminde bir de haşiye bulunmaktadır.²⁰

Ali el-Kārî, kaleme almış olduğu Őerhte birçok Őerhten yararlanmış görünmektedir. Őârihlerin ismini genellikle zikretmeden *Őerhlerden biri*, *bazı Őerhlerde*, *Hanefî bir Őârih* gibi ifadeler kullanmayı tercih etmektedir.²¹ Ancak eserin muhtelif yerlerinde İbn Cemâa²² ile el-Kudsî²³ isminde iki Őârihten söz etmektedir. Kendisinden sıklıkla söz ettiği İbn Cemâa, 8/14. asrın ikinci yarısı ile 9/15. asrın başlarında yaşamış olan Őâfiî fakîh Muhammed b. Ebû Bekir el-Hamevî (öl. 819/1416) olmalıdır. Çünkü açıkça hem *Őerḥu Cem'î'l-Cevâmî* adlı eserini ismen zikretmekte²⁴ hem de ŪŐî'nin Őârihlerinden biri olarak sık sık İbn Cemâa'ye atıfta bulunmaktadır. Eserinde en çok bahsettiği isim olan İbn Cemâa'nın ŪŐî'nin kasidesindeki bazı ibareleri yorumlayış tarzına sıklıkla referansta bulunması,²⁵ İbn Cemâa'nın ismen zikretmediği *Dercü'l-me'âlī fī Őerḥi Bed'î'l-emâlī* adlı Őerhinden yararlandığını göstermektedir. *eŐ-Őârih el-Kudsî* olarak zikrettiği kiŐinin ise kim olduğu tespit edilememiştir.²⁶ Gökhan Demir, Kudsî mahlaslı bir Őârihten söz etmektedir. Ona göre bu Őâhis, *Őerh-i Kasîde-i*

²⁰ Karadaş, eserin yazarı bilgisini vermemekte ancak 1318 tarihli İstanbul baskısından söz etmektedir. Krş. Çağfer Karadaş, "Ali el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 293.

²¹ Molla Kârî, *Ḍaw'ū'l-me'âlī*, 20, 47, 66, 72, 75, 77, 85, 95.

²² Pek çok yerde ismi geçen İbn Cemâa ile ilgili bazı referanslar için bk. Molla Kârî, *Ḍaw'ū'l-me'âlī*, 23, 32, 35, 36, 39, 41, 54, 57, 59, 67, 68, 71, 75, 79, 91.

²³ Geçtiđi yerler için bk. Molla Kârî, *Ḍaw'ū'l-me'âlī*, 42, 49, 53, 57, 62, 73, 74, 75, 88.

²⁴ Birçok yerde İbn Cemâa'nın Őerhinden söz etmesine rağmen eserin ismini vermemektedir. Ancak sadece bir yerde başka bir eserin ismini zikretmektedir. İlgili yer için bk. Molla Kârî, *Ḍaw'ū'l-me'âlī*, 39. Muhammed b. Ebû Bekir el-Hamevî İbn Cemâa hakkında geniş bilgi için bk. Cengiz Kallek, "İbn Cemâa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/394-395.

²⁵ Genellikle İbn Cemâa'nın görüşünü kendi görüşünü destekleme sadedinde zikreden Ali el-Kârî, mukallidin imanı konusunda İbn Cemâa'nın aktarımının yerinde olmadığını söyler. Bk. Molla Kârî, *Ḍaw'ū'l-me'âlī*, 66.

²⁶ Demir'in sözünü etmiş olduğu Kudsî ve *Emâlī* Şerhi hakkında detaylı bilgi için bk. Gökhan Demir, "Kudsî'nin Şerh-i Kasîde-i Emâlī Adlı Eseri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 9 (2017), 327-328.

*Emâlî'*nin müellifi olup III. Selim devrinde (1789-1807) yaşayan Seyyid Mehmed Cârullâh eş-Şâzelîyyü'l-Halvetîyyü'l-Kudsî'dir (öl. 1219/1804). Ancak, Ali el-Ķārî'nin vefat tarihini dikkate aldığımızda Demir'in sözünü etmiş olduğu şahıs ile Ali el-Ķārî'nin atıfta bulunduğu Kudsî'nin farklı şahıslar olabileceği ihtimali gündeme gelmektedir.

Ali el-Ķārî, *Āav'ü'l-me'âlî'*de başta İbn Cemâa olmak üzere önceki şârihlerin yorumlarına kendi görüşlerini desteklemek için yer vermektedir. Ancak bazı hususlarda şârihlerin yorumlarını eleştirmekte ve yanlış düşündüklerini dile getirmektedir. Örneğin Tevhid bahsinde, Allah'ın yaratma sıfatının Eş'arîlerin hilafına kadîm olduğuna inandıklarını dile getiren Ali el-Ķārî, bu hususta isim vermeden *Bed'ü'l-emâlî'*nin başka bir şârihini eleştirmektedir. Eleştirisinden anlaşıldığı kadarıyla bu şahıs, Ūşî'nin kasidesinin ilgili yerini konuya vakıf olmaması nedeniyle yanlış yorumlamış ve Allah'ın yaratıkları yaratmadan evvel hâlık olmadığını söyleyenin kâfir olduğunu dile getirmiştir.²⁷ Şârihlerden bir diğerini ise Peygamberi öldüren kimsenin imanının sahih olmayacağı ve tevbesinin kabul edilmeyeceği görüşünü benimsemesi nedeniyle eleştirmiş ve bu görüşünün dayanaksız olduğunu belirtmiştir.²⁸

Ali el-Ķārî, bazı nüshalarda ziyade olan iki beyitten söz etmekte ve kasîdenin sonunda anlamsal olarak birbirine çok yakın olan iki beyitle beraber 69 beyit olarak *Emâlî'*yi şerh etmektedir. O, *Āav'ü'l-me'âlî* adlı eserinde önce kasidenin beyitlerinin gramer analizini yapmakta, akabinde çoğunlukla konuya ilişkin ayetler, bazen de hadisler eşliğinde beyitlerin açıklamasını yapmaktadır. Şârih, Nâzım'ın (Ūşî'nin) görüşlerinin açıklanması bâbında gerek İslam bünyesindeki gerekse İslam dışındaki inançlara çeşitli eleştiriler getirmektedir. Bunu yaparken Ehl-i sünnet'in yaklaşımını merkeze almakta ancak Ūşî'nin kasidesinde temas etmediği bazı hususlara da değinmektedir. Böylece geleneğin gücünü arkasına alarak muhatap gruplara yönelik eleştirilerini güçlü argümanlara dönüştürmektedir. Bu makalede, Ali el-Ķārî'nin kendisini müntesibi

²⁷ Molla Ķārî, *Āav'ü'l-me'âlî*, 20.

²⁸ Molla Ķārî, *Āav'ü'l-me'âlî*, 66.

olarak nitelendirdiği Ehl-i sünnet akidesine yönelik yaklaşımı ile bid'at anlayışı çerçevesinde *Đav'ü'l-me'âlî*'de diğer dinî-toplumsal gruplara yönelik eleştirileri incelenecektir. Böylece Ali el-Kârî'nin gelenek içerisindeki duruşu tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Ehl-i Sünnet Akîdesinin *Đav'ü'l-me'âlî*'ye Yansımaları ve Ali el-Kârî'nin Mezhebî Tutumu

1.1. *Đav'ü'l-me'âlî*'de Ehl-i Sünnet ile İlgili Kavramlar

Ali el-Kârî'nin *el-Emâlî*'yi yorumlama biçimi, onun Sünnîlik anlayışının detaylandırılması açısından önemlidir. Ali el-Kârî, Ūşî'nin kasidede doğru itikada sahip olanları ifade etmek için kullanmış olduğu ifadelerin Ehl-i sünnet'e karşılık geldiğini dile getirmektedir. Kaside'de geçen *Ehlü'l-basîre*'nin Ehl-i sünnet olduğunu belirtmekte, ayrıca Ūşî'nin teşbihten sakınmasını tavsiye ettiği *Eşnâfü'l-'ehâlî*'nin de Ehl-i sünnet ve'l-cemâat olduğunu belirtmektedir.²⁹ Bunun yanında Ali el-Kârî, nâzımın *Ashâbü'd-Đalâl* lafzı ile *Ehl-i sünnet'ten Ehl-i hidâye*'ye ilgili meselede muhalefet eden Mu'tezile'yi kastettiğini dile getirmektedir.³⁰ Ehl-i sünnet'i açıkça karşılayacak nitelendirmeler kullanmayan Ūşî, Ehl-i sünnet'e dolaylı olarak işaret eden ibareler kullanmaktadır. Ali el-Kârî'nin ise bu ifadeleri, Ehl-i sünnet'i refere edici şekilde mutlaklaştırdığı görülmektedir. Ehl-i sünnet'e "Ehl-i sünnet'ten Ehl-i hidâye" ifadesi ile getirmiş olduğu kayıta ise hidayet sözcüğünü "görüşte doğruyu bulmuş olma" anlamında kullanmış olmalıdır.

Ali el-Kârî, bazı yerlerde, en doğru görüşü benimseyenleri ifade için *Ehl-i hakk*³¹ ve *Mezhebü ehli't-tahkîk*³² ibarelerini kullanmaktadır. Bu gibi yerlerde, Ehl-i sünnet'ten bazı kesimlerin farklı görüşler benimsemesi nedeniyle Ali el-Kârî'nin bu ifadeyi tercih ettiği söylenebilir. Örneğin *halku'l-kur'ân* konusunda *Ehl-i hakk*'a göre Allah'ın kelâmının ses ve

²⁹ Basîreti, kendisi ile varlıkların anlaşıldığı kalpte bulunan bir nur olarak tarif eden Ali el-Kârî'ye göre basîret ile Ūşî, Ehl-i sünnet'i kastetmektedir. Bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 26, 31.

³⁰ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 93.

³¹ Ehl-i Hakk ifadesinin geçtiği yerler için bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 29, 38, 72.

³² Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 54.

harflerden müteşekkil olmayan Allah'ın zât-ı ile kâim bir mana olduğunu belirtmekte ve akabinde Hanbelîlerin görüş farklılığına değinmektedir.³³ Peygamberlik hususunda ise erkeklğin şart olduğuna dair görüşü, "*Eş'arî ve Ķurtûbî'nin hilafına Ehl-i tahkîk'in görüşü*" olarak zikretmektedir. Bu gibi Sünnî çevrelerce ihtilaflı olan meselelerde Ehl-i sünnet'in görüşü yerine *Ehl-i hakk* ve *Ehl-i tahkîk* ifadelerinin kullanılmış olmasının, Hanbelîlerin veya yukarıda zikredilen Sünnî âlimlerin bu konudaki görüşleri nedeniyle Ehl-i sünnet kapsamı dışında kalmalarının doğuracağı sorunu bertaraf etmeye yönelik olduğu söylenebilir.

1.2. Ali el-Ķārî'nin Mezhebî Tutumu Bağlamında Ehl-i Sünnet

Hanefî olduğu bilinen Ali el-Ķārî'nin *el-Emâlî* şerhinde, genel olarak Ehl-i sünnet vurgusu hâkimdir. Hanefî kimliğini ön plana çıkarmadığı eserinde alt kimliğine dair '*ulemâ'una'l-Hanefiyye*' ifadesi³⁴ ile Ebû Hanîfe hakkında kullandığı '*İmâmüna'l-azam*' ifadesi³⁵ yer almaktadır. O, genellikle açıkça *Ehl-i sünnet'e* göre nadiren de *mezhebünâ*³⁶ gibi kapalı ifadeler kullanmaktadır. Eserde dikkat çeken hususlardan biri, şârihin kasidenin tevhide ilişkin olan ilk bölümünde Mâtürîdîlere herhangi bir referansta bulunmamasıdır. Mu'tezile eleştirisinin merkeze alındığı tevhide ilişkin beyitlerin yorumunda Ali el-Ķārî'nin daha ziyade Eş'arî âlimleri ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu durum, Eş'arîler ile Mu'tezile arasındaki sert muhalefet nedeniyle Ali el-Ķārî'nin Eş'arî kaynaklar üzerinden Mu'tezile'ye yönelik eleştirilerini yoğunlaştırmış olması ile ilgili olabilir. Nübüvvet bahsiyle birlikte Ebû Hanîfe, Hanefîlik ve muhtelif Hanefî âlimlere atıflar belirginleşmeye başlamaktadır.³⁷

³³ Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 29, 38, 95.

³⁴ Molla *Ķav'ü'l-me'âlî*, 80.

³⁵ İstivâyı te'vil etmediği gibi el, yüz vb. müteşâbihatı da te'vil etmediğini dile getirmektedir. Bk. Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 30.

³⁶ Şâfiîlerin görüşünü verdikten sonra bizim mezhebimize göre diyerek Hanefîlerin görüşlerini vermektedir. Bk. Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 76.

³⁷ Örneğin Peygamberlerin küçük günahları sehven işleyebileceklerine dair Hanefîlerin görüşünden ve bu konudaki tartışmalardan söz etmektedir. Hanefîlere atıfta bulunduğu bazı hususlar hakkında bk. Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 53, 68-69.

Bilindiđi üzere Ūŝî, *Bed'ü'l-emâlî'* de, Eŝ'arîlik ile Mâtürîdîlik arasındaki bazı itikadî görüş farklılıklarında Mâtürîdî bir yorum sergilemiştir. O, fiilî sıfatları kadîm kabul ederek Ashâbü'l-hadîs ile aynı safta durmayı tercih eden Mâtürîdî yorumu benimsemiştir.³⁸ Ayrıca tekvin ve mükevveni ayrı kabul etmesiyle de Mâtürîdî duruşunu korumuş,³⁹ bunlara ek olarak Ehl-i sünnet mezhepleri arasında tartışmalı bir konu olan kadınların peygamberliği hususunda kadınlardan peygamber olamayacağını kesin bir dille ifade ederek Hanefî-Mâtürîdî çizgiyi takip etmiştir.⁴⁰ Ali el-Kârî, bu hususlarla ilgili beyitleri şerh ederken nâzımın yaklaşımını devam ettirmekle beraber Mâtürîdîlik vurgusunda bulunmamaktadır.

Ehl-i sünnet'in kelam ve fıkıh ekollerinin ileri gelenlerine dair yapmış olduğu atflar, Ali el-Kârî'nin *el-Emâlî'*yi Ehl-i sünnet ekollerini kucaklayıcı bir formatta şerh ettiğine işaret etmektedir. Ali el-Kârî, eserinde Ehl-i sünnet'e mensup gördüğu pek çok âlimden söz etmektedir. Zikrettiği isimler, ağırlıklı olarak Şâfîî ve Eş'arî aidiyetlidir. Eserinde Ebû İshâk el-İsferâyînî (öl. 418/1027), Gazzâlî (öl. 505/1111), Ebü'l-Feth eş-Şehristânî (öl. 548/1153), Âmidî (öl. 631/1233), Râzî (öl. 606/1210), Beyzâvî (öl. 685/1286), Sirâcüddîn İbnü'l-Mulakkın (öl. 804/1401) gibi âlimlere referansta bulunmaktadır. İsferâyînî'yi *üstâz*, Râzî'yi *imâm*, Beyzâvî ve İbn Mülakkın'ı *allâme*, Gazzâlî'yi ise *hüccetü'l-İslâm* olarak nitelendirmektedir.⁴¹ Eş'arî hakkında *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in imamı*

³⁸ Bizim mezhebimiz dediği Hanefîlere göre fiili sıfatların kadîm; Eş'arîlere göre ise hâdis olduğunu belirtmektedir. Bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 24.

³⁹ Konuyu ele aldığı bağlam Mu'tezilî muhalefet olup Sünnî mezhepler arasında veya aynı Sünnî mezhebin farklı âlimleri arasındaki ihtilaflara pek değinmemekte mevcut olanları da te'vil etmeyi tercih etmektedir. Bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 79.

⁴⁰ Mehmet Keskin, "Ehl-i Sünnet Düşünce Ekolleri Açısından Ali b. Osman el-Ūŝî'nin İtikadî Görüşleri", *Uluslararası Ali b. Osman el-Ūŝî Sempozyumu*, ed. Ferhat Gökçe (Bişkek, 2018), 297-298. Konuya ilişkin beyitler için bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 23-24, 54-55, 69-70.

⁴¹ İsim-müsemmâ- tesmiye tartışmaları bağlamında ise Gazzâlî'nin adını açıkça zikretmeksizin *el-Mağsadü'l-esnâ fi şerĥi esmâillahi'l-hüsnâ* adlı eserine referansta bulunmaktadır. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 23, 27, 29, 55, 58. Gazzâlî'nin mevzubahis

Şeyh Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ifadesini kullanmaktadır.⁴² Kendi yaşadığı döneme en yakın isim olarak zikretmiş olduğu Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (öl. 911/1505) için *şeyhunâ* ifadesini kullanmakta ve *şeyhu meşâyihiñâ* dediği Ebü'l-Hasan el-Bekrî'ye⁴³ atıfta bulunmaktadır.

Eserde en çok Şâfiî-Eş'arî aidiyetli isimlere atıf olmakla beraber pek çok Hanefî ve Mâtürîdî âlim de zikredilmektedir. Eserde Ebû Hanîfe (öl. 150/767),⁴⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944),⁴⁵ Pezdevî (öl. 482/1089), Serahsî (öl. 483/1090), Bedreddin eş-Şiblî (öl. 769/1367), İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457) gibi âlimlerden söz etmektedir. Serahsî hakkında *şemsüleimme*, Pezdevî hakkında *fahrü'l-İslâm*, Mâtürîdî hakkında *şeyh*, Şiblî hakkında ise

eseri isminden de anlaşıldığı üzere Allah'ın sıfatları hakkındadır. Ali el-Kârî'nin genelde eser ismi zikretmediği şerhinde *Mağşadü'l-esnâ*'ya atıfta bulunması eserin alanındaki önemine işaret etmektedir. *Mağşadü'l-esnâ*'nın sonraki dönemde kaleme alınan eserlere etkisine dair ayrıca bk. Bekir Topaloğlu, "el-Maksadü'l-Esnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/451-452.

⁴² Eş'arî'nin *el-İbâne*'de meleklerin de ahirette Allah'ı göreceklerinden söz ettiğini belirtmektedir. Bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 39-40, 55.

⁴³ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 54. Ali el-Kârî hakkında biyografik eserlerde kayda değer bilgi bulunmadığından bu şahsın kimliğine dair bir tespitte bulunamadık. Ali el-Kârî'nin hocalarına dair bilgiler, genellikle eserlerinde atıfta bulunmasından hareketle tespit edilmiştir. Farklı eserlerinde ismini zikrettiği hocalarına dair Bk. Rufet Şirinov, *Ali el-Kârî ve şerh metodu (Mirkâtu'l-Mefâtiħ örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 22-23.

⁴⁴ Ebû Hanîfe'ye davet ulaşmayan kimsenin mazur olup olmayacağına dair Hanefî âlimler arasındaki ihtilaflar hususunda atıfta bulunmaktadır. Ayrıca tüm varlıkların helak olacağına dair kısmın şerhinde de Ebû Hanîfe'den söz etmekte ve Ehl'i sünnet'ten Ebû Hanîfe ve ona tabi olanların ħurü'l-İ'yn'i helakten müstesna tuttuklarını nakletmektedir. Ebû Hanîfe ile ilgili bazı atıflar için bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 30, 35, 67, 69, 72, 77, 82, 86.

⁴⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'den iman bahsinde, Ehl-i sünnet'in cumhûrunun ikrarı imana dâhil etmediğine dair söz etmektedir. Mâtürîdî'den bahsettiği diğer husus ise bulûğa ermemiş ancak istidlal yeteneğine sahip çocuğun imandan sorumlu olup olmayacağına dairdir. Mâtürîdî ve Irak âlimlerinin çoğunun çocuğu sorumlu gördüğünü belirtmektedir. Bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 67, 80.

Īmâm ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁶ EŖ'arî'yi *Ehl-i Sunnet ve'l-Cemâat'in imamı* olarak nitelendirirken Mâtürîdî hakkında *Ŗeyĥ* ibaresi ile yetinmesi dikkat çekicidir. Bu bilgiler ışığında Mâtürîdîliğe atfları varsa da Ali el-Kârî'nin esas vurgusunun Hanefîlik olduğu söylenebilir.

Ali el-Kârî, yukarıda zikredilenler dışında fukaha ve muhaddislerden Mâlikî, Ŗâfiî, Hanbelî ve Hanefî aidiyetli pek çok isme eserinde atıfta bulunmaktadır. Ancak bu isimleri genellikle rivayette bulunduğu eserlerine atıfla ya da ilgili konu hakkındaki tutumlarına işaretle zikretmektedir. Hanbelî âlim İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) ise övgüyle zikrettiği isimlerdendir.⁴⁷ İki Mu'tezilî isim olan Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (öl. 235/849-50) ve Zemahşerî'yi (öl. 538/1144) ise görüşlerini eleştirmek için zikretmektedir.⁴⁸

1.3. Ehl-i Sunnet Anlayışının Akaide Dair Bazı Görüşlerine

Yansıması

Ali el-Kârî, Allah'ın sıfatları konusunu ele alırken zâtî sıfatlar olarak hayat, ilim, kudret, irade ve kelamı zikretmekte, fiilî sıfatları tekvinle ilişkili olarak *ibda'*, *inŖâ'*, *iĥyâ'*, *ifnâ'*, *inbât*, *inmâ'* vb. olarak sıralamaktadır. Zâtî sıfatların kadîm olduğu hususunda icmâ olduğunu dile getiren Ŗârih, fiilî sıfatların Hanefî mezhebine göre kadîm; EŖ'arîlere göre ise hâdis olduğunu belirtmektedir. Ali el-Kârî, herhangi bir istisnada bulunmadan Allah'ın tüm sıfatlarını, ezelî ve ebedî kabul etmektedir.⁴⁹

⁴⁶ Hanefî ve Mâtürîdî isimlere veya isim vermeden Hanefîliğe dair atfları hususunda bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 44-45, 53, 67, 75, 77, 79, 80, 81, 86, 87, 93.

⁴⁷ İbn Kayyim ile İbnü'l-Bulkînî'den meleklerin de Allah'ı göreceği görüşünü dile getirmeleri bağlamında söz etmekte, Suyûtî'nin ise bunlardan nakilde bulunduğunu ifade etmektedir. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ömer el-Bulkînî (öl. 824/1421) de zikrettiği şahıslardandır. Bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 40.

⁴⁸ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî fi Ŗerĥi Bed'î'l-emâlî*, 32, 41.

⁴⁹ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 23-24. Fiilî sıfatları, yaratılanların varlığı ile bağlantılı olan sıfatlar olarak ele almaktadır. Bk. Ali Câmî, *es-Sıfâtü'l-ilâhiyye fi'l-kitâbi ve's-sünneti'l-nebeviyye fi đav'î'l-iŖbât ve't-tenzîh*, 204.

Tekvîn ve mükevvene ilişkin beytin şerhinde Ali el-Ķārî, *'Ulemâ'una'l-Hanefiyye* ifadesini kullanarak⁵⁰ Hanefîlerin tekvînin kîdemi görüşünü benimsediklerini ifade etmektedir. Ayrıca o, tekvîn ve mükevvenin aynı olduğuna dair görüşün Mu'tezile ile Eş'arî'ye nisbet edildiğini dile getirdikten sonra Eş'arî'nin bu görüşünü te'vil için Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) konuya ilişkin açıklamalarına yer vermektedir.⁵¹

Ali el-Ķārî, Allah'ın kelamı ile ilgili beyti şerh ederken bazı Hanbelîlerin ses ve harflerin de kadîm olduğunu kabul ettiklerini; *Ehl-i Hakk*'ın ise kelâmullahı, Allah'ın zâtında ses ve harf olmayan bir mana olarak gördüklerini dile getirmektedir.⁵² Bu konuda, Ali el-Ķārî'nin Eş'arî ve Mâtürîdîlerin görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Ancak Ehl-i sünnet yerine *Ehl-i hakk* ifadesini kullanarak hem Hanbelîlerin bu konudaki görüşlerinin isabetli olmadığını ifade etmiş olmakta hem de Hanbelîleri açıkça Ehl-i sünnet kapsamı dışında tutmanın yaratacağı sorunun önüne geçmiş olmaktadır.

Ali el-Ķārî, Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasında ihtilaf konusu olan kadınların peygamberliği hususunda da Hanefî-Mâtürîdî görüşü benimsemiştir. Ancak Ali el-Ķārî, her ne kadar ihtilafli meselelerde Mâtürîdî yorumu tercih etmişse de genel olarak Hanefîlik merkezli gelenekçi bir tutum içerisinde olmuştur. Çünkü o, peygamber gelmese de kişinin yaratıcıyı bilme hususunda sorumlu olup olmayacağı konusunda

⁵⁰ Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 80. Başka bir yerde ashabunâ ifadesini kullanarak Şâfiîlerin hilafına Hanefîlerin çoğunun imanını (islam ifadesini kullanmakta) sahih kabul ettiklerini belirtmektedir. Bk. Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 61.

⁵¹ Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 69-70.

⁵² Ona göre Ehl-i hakk'ın bu yaklaşımı ses ve harfin mahlûk olması ve kadîm olduklarını kabul etme durumunda Allah'ın havâdise mahal kılınmış olacağı düşüncesidir. Bu konuda Hanbelîlerin keskin düşüncelerine de yer veren Ali el-Ķārî, Ahmed b. Hanbelî'nin Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul edenin kâfir olduğuna dair fetvasına da değinmektedir. Ayrıca Mu'tezile ve Kerrâmiyye'nin ses ve harfin Allah'ın zâtı dışında hâdis olduğu düşüncesinde hemfikir olduklarından da söz etmektedir. Bk. Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 29.

Mâtürîdî'ye veya Mâtürîdî mütekellimlerden herhangi birine referansta bulunmamaktadır. Ebû Hanîfe'ye nispetle peygamber gönderilmese de kişinin yaratıcısını bilme sorumluluğu taşıdığı⁵³ ve Allah'ın peygamber göndermesi ile kulun sorumlu olacağı hususlarına değinmekle iktifa etmektedir.⁵⁴ Ayrıca haberî sıfatlar konusunda, teşbih ve tecsîmden kaçınmakla beraber te'vile de yanaşmamaktadır. Bu konuda o, ilk dönem Ehl-i sünnet âlimlerinin genel tutumunu benimsemiş ve Ebû Hanîfe'nin de aynı görüşte olduğunu vurgulamıştır. İstivânın keyfiyetini sorgulamanın bid'at olduğuna dair İmam Mâlik'in görüşünü aktardıktan sonra *İmâmüna'l- 'azam* ifadesini kullanarak Ebû Hanîfe'nin de aynı fikirde olduğunu belirtmekte; istivâyı te'vil etmediği gibi el, yüz vb. müteşâbihatı da te'vil etmediğini dile getirmektedir.⁵⁵

Ali el-Kârî'nin zâtî sıfatların kıdemi meselesi ve fiilî sıfatlar konusunda Ehl-i sünnet'in görüşlerinden söz ederken Eş'arîyye'den söz etmesi ancak Mâtürîdiyye'den söz etmemesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Mâtürîdîliği ihmal ederek Hanefîler demesi dikkate şayandır. Eserinde Ebû Hanîfe'yi ön plana çıkarması, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'den sadece iki yerde söz etmesi; itikatta Hanefî olan Hanefîler kimliğini ön plana çıkarmak istemesine yorumlanabilir.⁵⁶ Bununla beraber tarihsel süreç içerisinde Hanefî-Mâtürîdî çevrelerde Hanefîliğin öne çıkarılması üzerinde pek çok faktörün etkisi olmuştur. Özellikle Mâtürîdî'den sonra Hanefîlerin kelimadan çok fıkıhla ilgilenmiş olmalarının bu durum üzerindeki etkisi belirleyici olmuştur. Mâtürîdî-Hanefî çevrelerde Mâtürîdîlik vurgusu veya Mâtürîdî kimliğin ön plana çıkarılması oldukça geç bir zaman diliminde karşılık bulmuştur. Osmanlı dinî düşüncesinde 16. yüzyılda başlayan, ancak en yüksek ifade biçimine 18. yüzyılda ulaşan Mâtürîdîliği ön plana çıkarma girişimleri ile durum

⁵³ Konunun tartışıldığı bağlam vahiy ulaşmayan kimsenin durumudur. Molla Kârî, *Đav 'ü'l-me 'âlî*, 69.

⁵⁴ Molla Kârî, *Đav 'ü'l-me 'âlî*, 46.

⁵⁵ İstivâyı te'vil etmediği gibi el, yüz vb. müteşâbihatı da te'vil etmediğini dile getirmektedir. Bk. Molla Kârî, *Đav 'ü'l-me 'âlî*, 30.

⁵⁶ Molla Kârî, *Đav 'ü'l-me 'âlî*, 23-24.

değişmiştir.⁵⁷ Ali el-Ķārî ise bu sürecin başlarında yaşamıştır. Değişim rüzgârlarının ivme bulduğu ancak etkisini genişletmemiş olduğu bir dönemin âlimi olarak Ali el-Ķārî, geleneği korumaya yönelik genel yaklaşımını sürdürmüş ve Hanefî kimliğine vurguda bulunmuştur.

Ali el-Ķārî, bunlara ek olarak bazı itikadî kabulleri zarûriyyâtтан saymış; bazılarını ise zaruf görmeyip kabulünün faydalı olacağını düşünmüştür. *Zarûriyyâtü'l-'akâid* ile *fevâid* ibarelerini kullanarak yapmış olduğu bu ayrıma, *cüz lâ yetecezzâ* konusunu misal vermiştir.⁵⁸ *Fevâid* konusunda vermiş olduğu örnek, talî bir konu olduğundan *fevâid* ile *zarûriyyâtü'l-'akâid* arasında yapmış olduğu ayrımın dayanağını tespit edebilmek güctür. Ayrıca bu örnek, gelenekçi bir tutuma sahip olduğuna da yorumlanabilecek özelliكتedir. Ancak isrâ ile miraç konusunda yaptđı ayrımdan hareketle onun ayet ile sabit olan hususlar ile hadis ile sabit olanları birbirinden ayırdđı ve *zarûriyyâtü'l-'akâid* kapsamına hükmü kesin olan hususları dâhil ettiği söylenebilir.⁵⁹

Ali el-Ķārî'nin keramete dair fikirleri de zikretmeye değerdir. Velilerin keramet ehli olduğuna dair beyiti şerh ederken Ali el-Ķārî, mûcizeye benzediği düşünceyiyle kerameti kabul etmeyen Mu'tezile'yi eleştirmekte ve nübüvvet iddiasının mûcize ile kerameti birbirinden

⁵⁷ Mehmet Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği* (Ankara: Otorite Yayınları, 2015), 40-44; Mehmet Kalaycı, "Eş'arî'nin İkmali Mâtürîdî'nin İhmali: İki İmamın Gelenekleri İçerisindeki Konularına Dair Bağlamsal Bir Analiz", *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı* (İstanbul: Doğu Araştırmaları Merkezi, 2014), 133-144. Kemâlpâşâzâde'den (öl. 940/1534) sonraki ihtilaf metinlerinin pek çoğunda iki mezhep arasındaki mukayese artık el-Mâtürîdî ve el-Eşarî üzerinden gerçekteştirilir hale gelmiştir. Bk. Mehmet Kalaycı, "Kemâlpâşâzâde'nin Eşarîlik-Mâtürîdilik İhtilafı Konusundaki Risalesi Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 217.

⁵⁸ Bu konuda Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın mütekellimlerin *cüz lâ yetecezzâ*'nın varlığını kabul etmişlerdir. Felsefeciler ile Mu'tezile'den bir kesim *cüz lâ yetecezzâ*'yı imkânsız kabul etmişlerdir. Bk. Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 28.

⁵⁹ İsrâ'yı reddedeni kâfir, Mi'rac'ı reddedeni ise bid'atçı olarak görür. Bk. Ali el-Ķārî, *Fıkh-ı Ekber Aliyyü'l-Kârî Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 281-282; Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 51-52.

ayırdığına dair çeşitli açıklamalarda bulunmaktadır.⁶⁰ Bunun yanında insanları kâmil ve mükemmel olan enbiyâ; kâmil olan ama mükemmel olmayan eşfiyâ' ve her iki niteliği taşımayan sıradan insanlar olarak vasıflandırmakta ve eşfiyânın nefsin arzularından sıyrılıp kudsî makamlara ulaştıklarına dair yorumlarda bulunmaktadır. Bununla beraber Ali el-Ķārî ilham, keşif gibi yolları dinî bilginin kaynağı olarak kabul edenleri eleştirerek doğru yolun Kitap, Sünnet ve icmâya dayanan yol olduğunu belirtmektedir.⁶¹ Bu konudaki yorumları tasavvûfa yaklaşımını göstermektedir. Ali el-Ķārî, ayrıca Hz. Peygamber'i Allah'ın mazharı olarak nitelemektedir.⁶² Bu nedenle Hz. Peygamber'in cemâl ve celâl sıfatlarını taşıdığını dile getiren Ali el-Ķārî, peygamberlerin varisleri olduklarından Allah'ın cemal ve celal sıfatlarının âlimlerde de tecelli ettiğini düşünmektedir. Bu hususta Hz. Ebu Bekir'in Allah'ın cemâl sıfatının tecellisi olarak Hz. Peygamber'e Bedir esirleri için fidye kabul etmesini önerdiğini; Hz. Ömer'in ise Allah'ın celâl sıfatının tecellisi olarak onlardan hiçbirini serbest bırakmamasını hepsini öldürmesini önerdiğini belirtmektedir.⁶³

Ali el-Ķārî'nin bazı düşüncelerinde ise geleneğe yönelik güçlü atflar belirgindir. Ali el-Ķārî, mensubu olduğu Ehl-i sünnet'i halef ve selef olarak ayırmakta ve bazı hususlardaki yaklaşım farklılıklarına dikkat çekmektedir. İstivâ konusunu ele alırken *mezhebü'l-halef* ve *muhtârü's-selef* ibareleri ile halef ve selefin tutumlarını açıklayan Ali el-Ķārî, selefin

⁶⁰ Üstaz olarak nitelediği Ebû İshâk el-İsferâyînî (öl. 418/1027)'nin kerametini bazısını kabul etmediğini de belirtmektedir. İshak Molla Ķārî, *Ḍav'ü'l-me'âlî*, 58. Hüsnü Efendi, İsferâyînî'nin görüşünü detaylandırarak nebinin mucizesi derecesinde olan kerametini bir veliden zuhurunun caiz olmayacağı görüşünü benimsediğini belirtmektedir. Bk. Üşî, *Mir'âtü'l-akâid*, 98-99.

⁶¹ Necmi Sarı, "İsmâil Hakkı Burselî'nin Şerhu Nuhbeti'l-fiker Adlı Eserinde Ali el-Ķārî'ye Karşı Takındığı Olumsuz Tavrın Muhtemel Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Dergiabant* 9/1 (2021), 8.

⁶² Molla Ķārî, *Ḍav'ü'l-me'âlî*, 48.

⁶³ Hüsnü Efendi, Bedir savaşındaki esirlerin durumu ile ilgili istişareye dair tercümesine geniş bir açıklama eklemiştir. Krş. Molla Ķārî, *Ḍav'ü'l-me'âlî*, 48; Üşî, *Mir'âtü'l-akâid*, 75-76.

teşbihten tenzih ederek te'vilden sakındığını halefin ise te'vili caiz gördüğünü belirtmektedir.⁶⁴ Müteşâbih ayetleri te'vil etmeyen selevin tutumunu yüceltmesi kendisinin de aynı fikirde olduğunu göstermektedir. Bu hususta selevin tutumunu 'ubûdiyyet; halefin tutumunu da ibadet olarak nitelendirmektedir. 'Ubûdiyyet, Allah'ın yaptıklarına rıza göstermek; ibadet ise Allah'ın razı olduğu Őeyi iŐlemektir. Rıza göstermekse amelde bulunmaktan üstündür. Allah'ın rızasını terk küfr, ameli terk ise fısktır. Nitekim ahirette amel sâkıt olmakla beraber 'ubûdiyyet sâkıt olmamaktadır. Bu açıklamalardan sonra *mezhebü's-selef* ibaresini kullanarak selevin görüşünün en doğru görüş olduğunu belirtmektedir.⁶⁵

Nübüvvet bahsinden sonra gelen dört halifenin görev sıralamasının fazilet sıralaması olduğuna dair beyitleri yorumlarken Ali el-Kârî, konuya ilişkin deliller öne sürmektedir. Bu deliller; çeşitli ayetler, hadisler ve İslam Tarihi'ndeki bazı olaylar Şeklinde sıralanabilir. Ayrıca o, bu meselenin Şîa ile Mu'tezile'nin çoğunun Hz. Ali'nin efdaliyetini iddia etmeleri ile ilgili olduğunu belirtmektedir.⁶⁶ UŐî'nin Hz. Osman'ın Hz. Ali'den üstün olduğuna dair ifadelerini vurgulu bir Şekilde onaylayan Ali el-Kârî, Hz. Ali'yi ilk iki halifeye olmasa da Hz. Osman'a üstün tutanların veya Hz. Osman ile Hz. Ali'nin efdaliyetleri hususunda tevakkuf edenlerin tutumunu reddetmekte ve halifelerin fazilet sıralamasının görev sıralaması olduğu hususunda icmâ bulunduğunu savunmaktadır.

Hz. Aişe'nin bazı hususlarda Hz. Fatıma'ya üstün olduğuna dair beytin Şerhinde çeşitli kaynaklardan istifade etmekte ve bu konu hakkındaki tartışmalardan söz etmektedir. Bu beyit hususunda Şârih, ŐŐî'nin fikirlerini paylaŐmamakta; en doğru olanın İbn Cemâ'nın yaptığı

⁶⁴ Eserin Osmanlıca çevirisine Hüsnü Efendi, *mütercim* ibaresi ile müteŐâbihâta dair bazı notlar düŐmüŐtür. Genellikle ana metne bağlı kalan mütercim bu notlarında lafza dair müteşâbih ile mefhûma dair müteşâbih olmak üzere müteŐâbihâtın iki nevi olduğu ile ilgili çeşitli açıklamalarda bulunmaktadır. Krş. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 29-30; ŐŐî, *Mir'âtü'l-akâid*, 31-32.

⁶⁵ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 30-31.

⁶⁶ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 59-61.

gibi tevakkuf etmek olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Bu husustaki tavrının nedeni ise Hz. Fatıma'nın Hz. Aişe'ye üstünlüğüne dair rivayetlerin daha fazla olması ve bazı selef âlimleri tarafından bu rivayetlerin tercih edilmiş olması olduğu söylenebilir. Selef arasında, aşırı giden gruplar hariç (ğulv ibaresini kullanmaktadır) olmak üzere Yezid'in ölümünden sonra lanetlenmesi uygulamasının bulunmadığına ilişkin beytinin yorumunda ise Ehl-i sünnet'in kebire sahibinin tekfir edilemeyeceğine dair görüşü ile zalim ve fâsıkın lanetlenmesinin caiz olmadığına dair görüşünü dile getirmektedir.⁶⁸ O, ayrıca fâsıkın imamlığı hususunda sahabenin tavrını örnek göstermekte ve sahabenin ümmetin birliğini, imamın dindarlığına tercih ettiğini belirtmektedir.⁶⁹

Ali el-Kārī'nin bazı hususlardaki gelenekçiliği oldukça belirgindir. Örnek olarak Ūşī'nin Hz. Peygamber'e yönelik kullanmış olduğu Hâşimî sıfatından söz edilebilir. Ali el-Kārī'ye göre Ūşi, Kureyş kabilesinin en faziletlisinin onun ailesi olduğuna işaret etmek için Hâşimî vurgusunda bulunmuştur.⁷⁰ İtikadî görüşleri nazmen dile getirebilmenin ve bunu kafiyeyle bir şekilde yapabilmeyenin belirli zorlukları olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak şârih eserinin hiçbir yerinde nâzımın kullanmış olduğu ifadelerin beyitlerdeki vezin ve ahenk açısından tercih edilmiş olabileceğine dair herhangi bir yorumda bulunmamakta aksine her ifadeye itikadî bir anlam yüklemeye gayret etmektedir.

⁶⁷ *Fetâva'z-Zahîriyye* adlı Hanefî kaynak ile Şâfiyye'den olan el-Muḥibbū et-Taberî'den Hz. Fatıma'nın hayız görmediğini, tek bir vakit namazı bile geçirmedeğini aktarmaktadır. Hz. Aişe ve Hz. Fatıma'nın faziletlerine dair çeşitli hadisler zikretmektedir. Ayrıca şârih, bu konuyu *Şerḥu fikḥi'l-ekber*'de detaylı bir şekilde konu edindiğini belirtmektedir. Bk. Molla Kārî, *Ḍaw'ü'l-me'ālī*, 63-64.

⁶⁸ Ali el-Kārī'ye göre Yezid'i lanetleme hususunda aşırı giden gruplar Şîa, Ḥavâric ve Mu'tezile'nin bir kısmıdır. Molla Kārî, *Ḍaw'ü'l-me'ālī*, 64-66.

⁶⁹ Necmeddîn Güney, "Muhâlif'in Arkasında Namaz Kılmak: Ali el-Kārī'nin İktida Risalesi Özelinde Farklı Mezhepten İmama Uymaya Dair Fıkhi Tartışmalar", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 545.

⁷⁰ Molla Kārî, *Ḍaw'ü'l-me'ālī*, 46-47.

Ayrıca gerek itikadî kabulleri gerekse *Ķav'ü'l-me'âlî*'de diğeri dinî-toplumsal gruplara yönelik eleştirileri, bizlere, gelenekçi yaklaşımına dair önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda, Allah'ın zâtı hakkında düşünülmemesine dair bir rivayete görüşlerini destekleme sadedinde yer vermesi,⁷¹ isim ve müsemma konusunda Ehl-i sünnet'in görüşü diyerek selef âlimlerinin görüşünü desteklemesi⁷² gibi hususlardan söz edilebilir. Ali el-Ķārî'nin gelenekçiliğinin kimi zaman oldukça katılaştığı görülmektedir. Kendisine atfedilen Hz. Peygamber döneminde mihrap olmadığı için mihrabın bid'at olduğu görüşü⁷³ bu bağlamda zikredilebilir. Ayrıca o, istivânın keyfiyetini sorgulayanlar, amellerin imana zarar vermeyeceği görüşünü benimseyenler, cennet ve cehennem hâlihazırda yaratılmamış olduğu görüşünü benimseyenler hakkında veya bu fikirler ile ilgili *Ehl-i bid'at* veya *bid'at* kavramlarını kullanmaktadır.⁷⁴

Günümüz Seleflilerinden Sefer el-Ķavālî'nin Ali el-Ķārî'ye referansla tasdik-ikrar ilişkisini mütalaa etmiş olması da dikkate şayan bir husustur. Bu durum, Ali el-Ķārî'nin Selefler nezdindeki önemine işaret etmektedir. Sefer el-Ķavālî'nin yaptığı nakle göre Ali el-Ķārî, ikrarı dünyada hüküm

⁷¹ Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 25.

⁷² Bu konu gerek Eş'arî gerekse Mâtürîdî çevrelerde tartışmalı bir konudur. Mâtürîdî'den sonra Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî gibi Mâtürîdî kelamcılar isim ve müsemmanın aynılığını savunmuşlarsa da bu konuda onlara muhalefet edenler olmuştur. İmam Mâtürîdî ise isim ve müsemmanın aynılığına dair açık bir beyanda bulunmamaktadır. Mâtürîdîye göre isimler, Allah'ın zatına delalet eden manalardır. İnsanın zihin dünyasında var olan mefhumların Allah hakkında kullanılması mümkündür. Bk. Bekir Topaloğlu, *Kitâbü't-Tevhîd-Açıklamalı Tercüme* (İstanbul: İsam Yayınları, 2014), 93-94, 96; İlyas Çelebi, "İsim-Müsemma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/549-550. Ali el-Ķārî ise konunun tartışmalı bir konu olduğunu ve konu hakkındaki muhtelif fikirleri zikretmekteyse de Sünnî çevrelerdeki tartışmaları pek gündeme getirmemektedir. Bk. Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 26.

⁷³ Şâdî b. Muhammed b. Sâlim, *Câmi'u tûrâsi'l-Allâme el-elbânî fî'l-fıkh* (San'a: Merkezü'n-Nu'mân, 2015), 8/176.

⁷⁴ Bi'dat bağlamında zikrettiği bir diğeri görüş ise büyük günah işleyenin tekfir edilmesidir. Bk. Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 30, 38, 66, 73.

vermenin şartı olarak kabul etmektedir. Çünkü tasdik, bâtinî olup bâtinî olanın bir alametinin olması gereklidir. Kalbi ile tasdik edip dili ile ikrar etmeyen kişi, Allah katında mümin olsa da dinî ahkâma göre mümin değildir.⁷⁵

Ali el-Kârî, Hanefî olsa da kendisini Mâtürîdî olan Hanefîler kategorisinde değerlendirmek zor görünmektedir.⁷⁶ *Fıkhü'l-ekber* üzerine yazmış olduğu şerh ve içerisinde yetiştiği kültür çevresi Ali el-Kârî'nin akâidde Ebû Hanîfe'nin takipçisi olma arzusunda olduğuna işaret etmektedir. Ancak Ali el-Kârî, *Fıkh-ı ekber* şerhinde kelamın zararları, kelamın bid'at olduğuna dair çeşitli rivayetlere yer vermektedir.⁷⁷ O, hem bir Hanefî fakîhi ve usûl âlimi olarak hem de bir muhaddis olarak eserlerinde Hanefîlerin nakle verdiği önemi göstermeye yönelik bir çaba içerisinde olmuştur.⁷⁸ Onun, Hanefîlerin konuyla ilgili bazı hadisleri dikkate almadan kıyasla istidlalde bulduklarına dair olumsuz algıyı önlemek amacıyla hadisi ön plana çıkarmaya gayret ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁹

Ali el-Kârî, Ebû Hanîfe'nin görüşlerine son derece bağlı kalmış, ondan gelen veya geldiği var sayılan her fikri savunup rehber edinmiştir. Bu tutumu nedeniyle Ebû Hanîfe çizgisinde kendine özgü bir tutum

⁷⁵ Bk. Sefer b. Abdirrahman el-Ĥavâli, *Zâhîret'l-ircâ' fi Fikri'l-İslâmî* (Dârü'l-kelime, 1430/2014), 340.

⁷⁶ Mâtürîdî olan Hanefîler ve İtikatta Hanefî olan Hanefîler hususunda bk. Abdullah Demir, "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütakellim Hanefîler Örneği", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017), 643-658.

⁷⁷ Selefin Kelâm'a karşı çıkma sebeplerini maddeler halinde ele almakta; bu bağlamda Kelâm yapmanın bid'at veya zındıklık olduğuna dair çeşitli rivayetlere yer vermektedir. Bk. Kârî, *Fıkh-ı Ekber Aliyyü'l-Kârî Şerhi*, 457-475.

⁷⁸ Muhammed Furkan Demirbaş - Mehmet Özşenel, "Hz. Peygamber'in Fiillerinin Hükme Tesiri Meselesine Aliyyü'l-Kârî'nin Yaklaşımı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 39 (2022), 200.

⁷⁹ Konu ile ilgili bazı değerlendirmeler için bk. Rûfet Şirinov, "Aliyyü'l-Kârî ve Mirkâtü'l-Mefâtih Adlı Eserinin Şerh Edebiyatındaki Yeri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 308-311.

geliştirmiştir.⁸⁰ Hanefî olan Ali el-Kârî'nin, Eş'arî'ye nispet edilen görüşü te'vil etmeye çalışması, Ehl-i sünnet arasında tartışma konusu olan bazı meseleler için hakikî olmayan i'tibarî farklılıklar veya lafzî tartıřmalar⁸¹ yorumunda bulunması gibi hususlar, yukarıda zikrettiğimiz diğer hususlar ile beraber değerlendirildiğinde Ali el-Kârî'nin Ehl-i sünnet akidesinin savunuculuğunu yaptığı görölmektedir.

2. İslam Mezheplerine Yönelik Eleştirileri

Ûşî'nin *Bed'ü'l-emâlî*'de *Ehli'l-i'tizâl* diyerek ismen zikrettiği tek fırka Mu'tezile'dir.⁸² *Đav'ü'l-me'âlî*'de ise Ehl-i sünnet kapsamında veya Ehl-i Sünnet'e muhalif olan gruplar olarak pek çok fırkanın adı geçmektedir. Muhatap alınan gruplar içerisinde ise bazı grupların ön plana çıktığı söylenebilir. Ali el-Kârî'nin atıfta en çok bulunduğu gruplar; Mu'tezile, Kerrâmiyye, Cehmiyye ve Havâric'dir.⁸³ Ali el-Kârî, her beytin Şerhinde, ilgili itikadî görüş hususunda Ehl-i sünnet'e muhalefet eden grupları zikretmekte ve söz konusu grupların konuya ilişkin fikirlerini belirtmektedir. Çoğunlukla Mu'tezile, nadiren de Muattıla diyerek eleştirdiği Mu'tezile'ye *Đav'ü'l-me'âlî*'de çok sayıda atıf bulunmaktadır.⁸⁴ Mu'tezile'nin Ehl-i sünnet'e muhalefet ettiği konular olarak sıfatlar meselesi,⁸⁵ ma'düma Şey denilip denilmeyeceği,⁸⁶ kebîre sahibinin işlediği günah ile kulluktan çıkıp ebedi cehennemlik olup olmayacağı,⁸⁷

⁸⁰ Karadaş, "Ali el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri", 291.

⁸¹ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 82-83.

⁸² Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 41.

⁸³ Örneğin sadece rü'yet ve aslah bahsinde Mu'tezile'yi dört defa zikretmektedir. Ûşî'nin rü'yet konusu ile ilgili olan beyitinde *i'tizâl* açıkça zikredilmekte aslah konusu ile ilgili olan beyitte ise açıkça zikredilmese de muhatabın Mu'tezile olduğu bilinmektedir. Bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 41-44.

⁸⁴ Mu'tezile ile ilgili bazı referanslar için bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 28, 31, 37, 41-44, 64-66, 67, 68, 72, 73, 74, 78, 81, 84, 91, 95.

⁸⁵ *Mezhebü'l-hükemâ'* Allah'ın sıfatlarını onun aynı olarak kabul etmektedirler. Mu'tezile'yi ayrıca zikretmektedir. Bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 21, 23.

⁸⁶ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 58, 79.

⁸⁷ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 95.

mukallidin imanı,⁸⁸ Hz. Ali'nin efdaliyeti,⁸⁹ kabir azabı,⁹⁰ Őafaat⁹¹ gibi konuları sıralamak mümkündür.

Allah ve sıfatları konusunda Ali el-Kârî'nin asıl muhatabının Mu'tezile olduğu söylenebilir. Verdiği bilgiye göre Mu'tezile sıfatları nehyederek sıfatların Allah'ın zatının 'aynı olduğunu iddia etmiş ve mâlûmata taalluku bakımından Allah'ın âlim ve benzeri sıfatlarla vasıflandırıldığını savunmuŐtur. Bu düşüncelerinin nedeni ise Allah'ın birliğini iptal eden *ta'addüdü kudemâya* düşme endişeleridir.⁹² Bilindiği üzere Ehl- i sünnet çevrelerinde Allah'ın sıfatlarını iptal ettiği argümanı ile Mu'tezile'nin en çok eleŐtiriye muhatap olduğu konulardan biri, Allah'ın sıfatları konusudur. Ali el-Kârî'nin bu konuda, Mu'tezile'nin bu düşüncesinin temel nedenini ve kastını açık bir şekilde zikretmesi dikkate değerdir. Tevhid bahsinde, Allah'a cihet nispet edilip edilemeyeceği hususunda da Mu'tezile'ye değinen Ali el-Kârî, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin Allah'ın her yerde olduğunu düşündüğünü belirtmektedir.⁹³ 16. yüzyılda yazılmış bir eserde Kaderiyye'ye yönelik atıfların bulunması veya Kaderiyye ile Mu'tezile'nin ayrı ayrı zikredilmesi ilginçtir. Kaderiyye veya Kaderî nitelemesi klasik kaynaklarda genellikle Mu'tezile'nin sistemli bir harekete evrilmesinden evvelki evresine veya kader konusunda, insanın mutlak özgürlüğünü savunmaya yönelik bir tutuma atıfta bulunur şekilde kullanılmaktadır. Ali el-Kârî'nin sosyal karŐılıđı kalmamıŐ bir gruba yönelik bu atfı, Sünnî çevrelerin Mu'tezile'ye yönelik

⁸⁸ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 66.

⁸⁹ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 59-61.

⁹⁰ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 84.

⁹¹ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 91.

⁹² Mu'tezile'nin Allah'ın sıfatlarını Allah dışında varlıklar olduğunu kabul ettiğine dair bir bilgiyi İbn Cemâa'dan nakletmektedir. Hüseyin Hüsnü Efendi'nin *Mir'âtü'l-akâid* isimli çevirinde İbn Cemâa yerine "bir cemaatin zikrine göre" ibaresi yer almaktadır. Yazma eserin farklı okunmasından kaynaklanan bu durum için Krş. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 23; ÜŞî, *Mir'âtü'l-akâid*, 18.

⁹³ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 26.

tutumunu ve aynı zamanda geleneğe sıkı sıkıya baēlılıēı iēermesi bakımından anlamlıdır.

Ali el-Ķārî'nin Mu'tezile'ye deēindiēi hususlardan biri de hayır ve Şer konusudur. Ali el-Ķārî bu hususta, Allah'ın hayrın ve Őerrin irade edicisi olduēu ancak kullarının kötölüēüne rızasının olmadığı ile ilgili Ehl-i sünnet'in görüşüne göndermede bulunmaktadır. Bu bağlamda irade-meŐet kavramlarını birbirinin müradifi olan kavramlar olarak zikretmekte rıda ve meĥabbetin ise zikredilenlerden farklılıēını savunmaktadır. Yani küfür ve mâsiyeti Allah irade eder ancak kulunun bunları işlemesine razı olmaz. Verdiēi bilgiye göre Mu'tezile ile EŞ'arîlerden bir kesim rıda ve meĥabbeti irade ve meŐet ile eş kabul etmişlerdir. Mu'tezile, bu konuda, EŞ'arîlerden farklı olarak hayrın Allah'tan Őerrin ise kuldan olduēunu iddia etmiştir.⁹⁴ Ayrıca Allah'ın kulun fiillerine dahil olmadığını söyleyen Mu'tezile'nin aksine hayır ve Şer her Şey ezelde Allah'ın kaderi ve kazası ile takdir olunmuş olup bu hususta herhangi bir deēişiklik olmaz. Ehl-i sünnet'e göre yaratıcının mahlûkatın fiillerinde dahil söz konusudur.⁹⁵ Bu hususta temel yaklaşımının, Sünnî anlayış üzerinden Mu'tezile'yi eleştirmek olduēu söylenebilir. Çünkü o, kulun fiilleri ve kesb konusunda detaya girmemekte, EŞ'arî çevrelerin kesb anlayışı ile kulun irade ve kudreti ile fiile yönelmesi neticesinde yaratmanın gerçekleşeceēine dair Mâtürîdî görüşten söz etmemektedir.

Rü'yet konusunda Ehl-i sünnet'in icmâ ettiēini belirten Ali el-Ķārî,⁹⁶ bu bahiste de Mu'tezile'den söz etmekte ancak Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın görüşü ile Mu'tezile'nin görüşünü ayrı ayrı zikretmektedir. Verdiēi bilgiye göre Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf, Allah'ın görmeyeceēini ve görülmeyeceēini; Mu'tezile ise göreceēini ancak görülmeyeceēini iddia

⁹⁴ Ali el-Ķārî, Őerrin, insana zararı bakımından kötü olarak kabul edildiēini; Allah'tan sadır olması bakımından kötü olarak kabul edilemeyeceēini belirtmektedir. Konu ile ilgili görüşlerine dayanak İnsan 76/30 ayeti ile Zümer 39/7 ayetini kullanmaktadır. Bk. Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 21-22.

⁹⁵ Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 21.

⁹⁶ Molla Ķārî, *Ķav'ü'l-me'âlî*, 39.

etmiştir. İbn Cemâa'dan konu ile ilgili bir nakilde bulunan Ali el-Kârî, Mu'tezile'nin en kötü iki görüşünden birinin rü'yet konusundaki görüşü olduğundan söz etmektedir. Mu'tezile'nin diğer görüşü ise âlemin kıdemi ile ilgili görüşüdür.⁹⁷ Ali el-Kârî'nin Mu'tezile ile Ehl-i sünnet arasında muhalefete neden olan bazı konu başlıklarına ise kısaca temas etmekle yetindiği görülmektedir.⁹⁸ Ali el-Kârî'nin Mu'tezile'ye atfettiği görüşler ve eleştirisi hususunda genel Sünnî yaklaşıma mutabık kaldığı görülmektedir.

Ali el-Kârî'nin Ehl-i sünnet'e muhalefet eden gruplardan biri olarak en fazla atıfta bulunduğu diğer bir grup Kerrâmîlerdir.⁹⁹ O, Kerrâmîleri bazen Mücessime-Müşebbihe ile bazense Kaderiyye-Mu'tezile ile birlikte eleştirir. Ali el-Kârî, Ehl-i sünnet'in Allah hakkında şey lafzını kullanma gerekçesini açıklarken Kerrâmîyye'nin Allah hakkında "*Cisimdir ancak diğer cisimler gibi değildir.*" sözüne atıfta bulunmaktadır. Allah hakkında şey ve zât ifadelerinin kullanımı hususunda şer'î delil olduğunu ifade eden Ali el-Kârî, hakkında nas bulunmadığından cisim kavramının Allah'a atfedilmemesi gerektiğini belirtmektedir. O, ayrıca Allah'a cihet nispet edilip edilemeyeceği hususunda Allah'ın her yerde olduğunu düşünen Kaderiyye ve Mu'tezile'nin; Allah'ın arşta olduğunu söyleyen Müşebbihe¹⁰⁰ ile Kerrâmîyye'nin görüşlerini reddetmektedir. Verdiği bilgiye göre Kerrâmîyye, arşta istikrar bulmaksızın Allah'ın arşın üstünde olduğunu söylemiş; Haşeviyye olan Mücessime ise ayeti zahiri ile anlayarak Allah'ın arş üzerinde karar kıldığı görüşünü benimsemiştir. Ali el-Kârî, her iki grubu Allah'a cihet atfetmeleri ortak yaklaşımları nedeniyle

⁹⁷ İbn Cemâa'dan naklettiği bu görüşün İbn Cemâa'nın hocaların ait olduğunu söyler. Bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 41.

⁹⁸ Bu bağlamda Mu'tezile'nin *el-menzile beyne'l-menzileteyn*, hüsün-kubuh, isim-müsemma ve cennet-cehennem konusundaki görüşlerinden söz etmektedir. Bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 22, 26, 38, 73, 95.

⁹⁹ Kerrâmîyye ile ilgili bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 25-26, 31, 36, 41, 59.

¹⁰⁰ Müşebbihe'nin geçtiği yerler için bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 26, 31.

beraber zikretmektedir.¹⁰¹ Kerrâmiyye ile ilgili aktarımlarının bir kısmında Kerrâmiyye'nin Mücessime ve Müşebbihe ile ilişkili olarak ele alınması, tarihî kaynakların pek çoğunda Kerrâmiyye'ye atfedilen teşbih ve tecsîm suçlamaları ile aynı paraleldedir.¹⁰²

Kerrâmiyye ile ilgili ilginç bilgiler aktaran Ali el-Kârî, Kerrâmiyye'nin yeniden dirilmenin ayrılan cüzlerin veya âzaların bir araya getirilmesi ile gerçekleşeceği; yok olanların iadesi şeklinde gerçekleşmeyeceği görüşünde olduğunu belirtmektedir.¹⁰³ Ali el-Kârî, Kerrâmiyye'yi rü'yetin cismanî olarak vuku bulacağı görüşü¹⁰⁴ ile isim ve müsemmâ konusundaki görüşü¹⁰⁵ nedeniyle de eleştirmektedir. Kerrâmiyye'yi Ehl-i sünnet'e muhalif görüşler serdeden bir fırka olarak ele alan Ali el-Kârî, Kerrâmiyye'nin bir kısım velinin nebiden üstün olabileceğine dair cevazını ise küfr ve dalâlet olarak nitelendirmektedir.¹⁰⁶ Amel-iman ilişkisi hususunda ise Kerrâmiyye veya Mürcie'den söz etmemektedir. Ancak Melâhîde, İbâhiyye ve Vücûdiyye'den söz ederken isim vermeden Mürcie'ye atıfta bulunduğu söylenebilir. Bu grupların küfürle beraber taat fayda etmediği gibi imanla beraber günah zarar vermez diyen Ehl-i bid'at'a uyduklarını belirtmektedir.¹⁰⁷ Klasik eserlerde

¹⁰¹ Şârih beyitleri açıklarken Ūşî'nin konuya dair ifadelerinin söz konusu grupların görüşlerinin reddi olduğunu dile getirmektedir. Osmanlıca çeviride *Đav'ü'l-me'âlî*'de Kerrâmiyye'ye nispet edilmeyen bir görüş yer almaktadır. Bu nüshada, "Kerrâmiyye, Ehl-i Sünnet'in tecvîzine muhalefette Allah Teâlâ'ya şey ve zât tesmiye olunmaz dedi." ifadeleri yer almaktadır. Krş. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 25-26, 30; Ūşî, *Mir'âtü'l-akâid*, 24.

¹⁰² Gerek Mâtürîdî gerekse Eşarî çevrelerin konuya ilişkin aktarımları hakkında geniş bilgi için bk. Zeynep Alimoğlu Sürmeli, *Ehl-i Sünnet'in Kerrâmiyye Eleştirisi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 173-186, 228-240.

¹⁰³ İbn Cemâa, Ehl-i sünnet'ten de bu görüşte olanlar olduğunu nakletmektedir. Felsefeciler, cismanî dirilişi; Mu'tezile ise vahye muhatap olmayan varlıkların dirilişini inkâr etmiştir. Bk. Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 36.

¹⁰⁴ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 41.

¹⁰⁵ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 26.

¹⁰⁶ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 59.

¹⁰⁷ Molla Kârî, *Đav'ü'l-me'âlî*, 73.

Mürciî kimlik ile özdeşleşen *küfürle beraber taat fayda etmediği gibi imanla beraber günahın zararının olmayacağı* düşüncesi ile Mürcie'ye göndermede bulunduğu ve bu görüşü nedeniyle Mürciîleri *Ehl-i bid'at* olarak nitelendirdiği söylenebilir.

Ali el-Ķārī'ye göre Hz. Muhammed'in şeriatının ebediliğini kabul etmeyerek Cehmiyye¹⁰⁸ de Ehl-i sünnet'e muhalefet etmiştir.¹⁰⁹ Cehmiyye'nin Ehl-i sünnet'e muhalif görüşlerinden biri ise benzeri olan varlıklar için *şey* ifadesinin kullanılıyor olmasından hareketle *şey* lafzının Allah hakkında kullanımını doğru bulmamasıdır.¹¹⁰ Ali el-Ķārī'nin isim ve müsemma konusunda Ehl-i sünnet'e muhalefet eden gruplardan biri olarak zikrettiği Cehmiyye,¹¹¹ cennet-cehennem ile ehlinin fani olduğu görüşü ile de Ali el-Ķārī'nin eleştirilerine muhatap olmuş ve şarih tarafından *Ehl-i bid'at* olarak nitelendirilmiştir.¹¹² Onlar ayrıca münker ve nekîrin kabir sorgusunu kabul etmemeleri nedeniyle de müellif tarafından eleştirilmişlerdir.¹¹³ Cehmiyye, sıfatları nefyeden, Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunan ve akıl ile naklin tearuzu durumunda akli takdim eden bir grup olarak vasıflandırılmaktadır. Ayrıca Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ve İbn Cevziyye (öl. 751/1350) gibi selefi yaklaşıma sahip olan isimlerin Cehmiyye'ye yönelik reddiye kaleme aldığı bilinmektedir.¹¹⁴ Cehmiyye'nin fikirlerinin Mu'tezilî akılcılığına yakın olması ve selefi yaklaşımı ile maruf olan isimlerin Cehmiyye eleştirisi dikkate alındığında,

¹⁰⁸ Cehmiyye ile ilgili bazı atıflara dair bk. Molla Ķārī, *Ḍav'ü'l-me'âlî*, 25, 26, 38, 50, 81, 84.

¹⁰⁹ Cehmiyye'ye Hz. İsa'nın gelişi ile Hz. Muhammed'in şeriatının nesh olunacağı görüşü nispet edilmektedir. Cehmiyye'nin bu görüşüne dair ileri sürülen deliller için bk. Molla Ķārī, *Ḍav'ü'l-me'âlî*, 50; Üşî, *Mir'âtü'l-akâid*, 80-81.

¹¹⁰ Molla Ķārī, *Ḍav'ü'l-me'âlî*, 25.

¹¹¹ Molla Ķārī, *Ḍav'ü'l-me'âlî*, 26.

¹¹² Cennet ve cehennem ile ehlinin ebedi olduğunu dile getiren Ali el-Ķārī, Bu konuda Cehmiyye'ye tabi olanları da Ehl-i bid'at olarak vasıflandırmaktadır. Bk Molla Ķārī, *Ḍav'ü'l-me'âlî*, 38.

¹¹³ Molla Ķārī, *Ḍav'ü'l-me'âlî*, 81.

¹¹⁴ Talât Koçyiğit, "Cehmiyye'de Akılcılık", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (1968), 103-122.

Ali el-Ķārî'nin en çok zikrettiği gruplardan birinin Cehmiyye olması beklenen bir tutumdur.

Ali el-Ķārî'nin birkaç yerde atıfta bulunduğu diğer gruplar ise Hâricîler ile Őîilerdir. Ali el-Ķārî'nin Haricîliğe atıfta bulunduğu hususlar; çoğunlukla iman, mürtekib-i kebîre ve küfür¹¹⁵ konularıdır. Ehl-i Sünnet'in peygamberlerin katilleri dışındakileri kâfir kabul etmediğini dile getiren Şârih, bu hususta Ehl-i sünnet'e muhalefet edenleri, Havâric ve Ehli bid'at olarak nitelendirir.¹¹⁶ Ali el-Ķārî, Şîa'yı ise kabir azabı ve Hz. Ali'nin efdaliyeti dışındaki konularda gündemine hiç almamaktadır. Őîa¹¹⁷ veya Râfıza¹¹⁸ kavramlarını kullanmayı tercih eden Şârih Ali el-Ķārî, Hz. Ali'nin efdaliyeti hususundaki tavır alışları nedeniyle Şîa'yı eleştirmekte ve halifelerin görev sırlamasının fazilet sıralaması olduğunu savunmaktadır.¹¹⁹ O, yukarıda sözünü ettiğimiz siyasi-itikadî fırkalar dışında Neccâriyye'ye ise bir yerde referansta bulunmaktadır.¹²⁰

Sonuç

ŪŐî tarafından on ikinci asırda kaleme alınmış olan *el-Emâlî*'ye yaklaşık dört asır sonra Őerh yazılmış olması ve bu Őerhin önde gelen Őerhlerden biri olarak kabul görmesi Sünnet çevrelerinde *el-Emâlî*'ye atfedilen önemi göstermektedir. Ali el-Ķārî, Ehl-i sünnet akaidine dair beyitleri, *Āav'ü'l-me'âlî fî Őerĥi Bed'î'l-emâlî* adlı eserinde, Ali b. Osman el-ŪŐî'nin yaklaşımı doğrultusunda Őerh etmiştir. Hz. AiŐe'nin Hz. Fatıma'ya üstünlüğü hususunda tevakkuf etmenin en doğru yaklaşım olduğuna dair düşüncesi göz ardı edilecek olursa neredeyse her hususta nâzımı onayladığı söylenebilir.

¹¹⁵ Bk. Molla Ķārî, *Āav'ü'l-me'âlî*, 64, 72, 73, 74, 95.

¹¹⁶ Molla Ķārî, *Āav'ü'l-me'âlî*, 66.

¹¹⁷ Molla Ķārî, *Āav'ü'l-me'âlî*, 60.

¹¹⁸ Kabir azabı konusunda Ehl-i sünnet'te muhalefet eden mezheplerden biri olarak Rafıza'yı zikretmektedir. Diğer gruplar ise Mu'tezile ve Cehmiyye'dir. Bk. Molla Ķārî, *Āav'ü'l-me'âlî*, 64, 84.

¹¹⁹ Molla Ķārî, *Āav'ü'l-me'âlî*, 59-61.

¹²⁰ Neccâriyye'ye rü'yetin kalben vuku bulacağı görüşü hususunda referansta bulunmaktadır. Bk. Molla Ķārî, *Āav'ü'l-me'âlî*, 41.

Ali el-Ķārī, *Ḍaw'ū'l-me'ālī*'de alt aidiyetlere atıfta bulunmakla beraber üst kimlik olan Sünnîliği parlatmaktadır. Bunu yaparken Ehl-i sünnet çerçevesine dâhil olan gruplar arasındaki fikrî ayrılıkları, teferruata dair farklılıklar olarak yorumlamakta ve bu konular üzerinde durmaktan imtina etmektedir. İttifakın bulunduğu meselelerde, Ehl-i sünnet ibaresini kullanmakta ancak ihtilafı olan hususlarda alt kimlikleri dışarıda bırakmamak için övgü içeren farklı isimler kullanmayı tercih etmektedir.

Ali el-Ķārī, Ehl-i sünnet akaidi hususunda Hanefî-Mâtürîdî çizgiyi benimsemişse de kendini onlarla sınırlamamıştır. *el-Emâlî*'deki temel inanç esaslarının ötesinde teferruata dair kabulleri olduğu gibi benimsemesi ve bu kabullere yönelik deliller sunma gayreti ile Ali el-Ķārī, gelenekçi bir tutum içerisinde olduğunu göstermiştir. Eserde dikkati çeken hususlardan biri Ali el-Ķārī'nin Eş'arî'yi Ehl-i sünnet'in imamı olarak nitelerken Mâtürîdî'ye şeyh demesi ve ona sadece iki yerde referansta bulunmasıdır. Ayrıca Ehl-i sünnet'in fikirlerinden söz ederken kelam ekollerinden Eş'ariyye'yi zikredip Mâtürîdiyye'yi atlayarak Hanefiyye demesi, Ebû Hanîfe'ye ve Selef âlimlerine referansta bulunup tevhit bahsinde Mâtürîdî mütekellimlerden hiç söz etmemesi, müteşâbih ayetleri te'vil etmemesi ve metinde tahlili yapılan daha pek çok husus dikkate alındığında Ali el-Ķārī'nin gelenekçi bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir.

Ḍaw'ū'l-me'ālī'de Ali el-Ķārī, Ehl-i sünnet akidesini yorumlayıp gerekli gördüğü hususlarda söz konusu görüşlerle ilgili detay verirken bazı muhalif gruplardan da söz etmektedir. Bu gruplar arasında en çok Mu'tezile'yi muhatap almaktadır. Ehl-i sünnet akidesinin çerçevesini belirlemeye yönelik kaleme alınmış olan bir eserin şerhinde en çok eleştirilen grubun Mu'tezile olması beklenen bir durumdur. Cehmiyye'nin de akılcılığı nedeniyle Ehl-i sünnet'e en çok muhalefet eden gruplardan biri olarak muhatap alındığı söylenebilir. Kerrâmiyye ise genellikle tecsîm ve teşbihe ilişkin düşünceleri nedeniyle eleştiri konusu olmuştur. İlginç olan husus ise Şîa ile ilgili atıfların oldukça az olmasıdır. Bu durum, şârihin dönemin siyasal konjonktürünü dikkate almaması ile

İlgili olabileceği gibi yararlandığı şerhlerde Şîa'nın muhatap alınmamış olması ile de ilgili olabilir.

Ali el-Ķārî'nin şerhi ve eserinde atıfta bulunduğu isimlerden hareketle bazı konularda Mâtürîdî yorumu esas almakla beraber genel olarak itikadî meselelerde oldukça gelenekçi bir tutum sergilediği görölmektedir. O, fiilî sıfatları kadîm kabul etmesi, tekvin ve mükevvenin ayrı olduğunu savunması, Peygamberlikte erkekliği şart kabul etmesi ile Mâtürîdî görüşlerde karar kılmıştır. Ancak haberi sıfatları te'vile yanaşmaması, istivânın keyfiyetini sorgulamayı bid'at kabul etmesiyle Ashâbu'l-hadîs çizgisine yaklaşmıştır. 'Ubûdiyyet ve ibadet örneklemesi üzerinden Ehl-i sünnet'in halef ve selef yaklaşımlarını mukayese etmesi ve selefin tutumunu yüceltmesi gibi metin içerisinde tahlil edilen pek çok husus dikkate alınarak Ali el-Ķārî'nin görüşleri ile daha ziyade Ehl-i sünnet'in selef âlimlerinin görüşlerini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Ali el-Ķārî, her ne kadar Ehl-i sünnet'in farklı ekollerinin yaklaşımlarından istifade etmişse de *Ķav'ü'l-me'âlî* adlı eseri ile geleneğe getirdiği yorumda Hanefî çizgisini korumuştur.

Kaynakça

- 'Alevî, İbn Abdilkâdir. *el-Mevsü 'atü't-târihiyye*. ed-Dürerü's-Sünniyye, 1433.
- Ali Câmî, Ebû Ahmed Muhammed Emân. *es-Sıfâtü'l-ilâhiyye fî'l-kitâbi ve's-sünneti'l-nebeviyye fî Ķav'i'l-işbât ve't-tenzîh*. Medine: el-Meclisü'l-İlmiyye, 1408.
- Alimoğlu Sürmeli, Zeynep. *Ehl-i Sünnet'in Kerrâmiyye Eleştirisi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Alrawashdeh, Attallah. *XVII. Yüzyılda Mekke Şerifleri ve Osmanlı Devleti*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Aydeniz, Tuğba. *Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1571-1617)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. Leiden: E. J. Brill, 1937.

- Bursalı Mehmet Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*. İstanbul: Meral Yayınları, ts.
- Çelebi, İlyas. "İsim-Müsemma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/548-551. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Demir, Abdullah. "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütetekellim Hanefîler Örneği". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*. ed. Cengiz Çuhadar vd. 1/643-658. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Demir, Abdullah. "Türkiye Kütüphanelerindeki Kelamla İlgili Eserler", ts.
- Demir, Gökhan. "Kudsî'nin Şerh-i Kasîde-i Emâlî Adlı Eseri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 9 (2017), 325-365. <https://doi.org/10.18498/amauidf.363559>
- Demirbaş, Muhammed Furkan - Özşenel, Mehmet. "Hz. Peygamber'in Fiillerinin Hükme Tesiri Meselesine Aliyyü'l-Kârî'nin Yaklaşımı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 39 (2022), 195-226.
- Ebü'l-Hayr, Abdullah Mirdâd. *el-Muhtasar min Kitâbi neşri'n-nûr ve'z-zehîr fî terâcimi efâzil-i Mekke*. thk. Muhammed Saîd el-Âmûdî - Ahmed Alî. Cidde: Âlemü'l-ma'rife, 2. Basım, 1986.
- Erdem, Hüsamettin. "Hüseyn Hüsnü". *Tanzimat'tan Günümüze Ahlakî ve Edebî Düşünce Temsilcileri*. ed. Süleyman Hayri Bolay. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015.
- Franke, Patrick. "The Ego of the Mullah : Strategies of Self- Representation in the Works of the Meccan Scholar 'Alī al-Qārī (d. 1606)". *Many Ways of Speaking About the Self*. ed. Ralf Elger - Köse. 185-201. Wiesbaden, 2010.
- Güney, Necmeddîn. "'Muhaliif'in Arkasında Namaz Kılmak: Ali el-Kârî'nin İktida Risalesi Özelinde Farklı Mezhepten İmama Uymaya Dair Fikhi Tartışmalar". *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*. 543-557. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Ḥavâlî, Sefer b. Abdirrahman. *Zâhîret'l-ircâ' fî Fikri'l-İslâmî*. Dârü'l-kelime, 1430.

- İbn İbrahim, Ahmed. *Tavđîhü'l-mekâşid ve taşhîhü'l-kavâid fi şerhi kasîdeti İmâm İbn Kayyım*. Beyrut: el-Mektebet'l-İslâmî, 1406.
- İpşirli, Mehmet. "Hüseyin Hüsnü Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/552-553. İstanbul: T DVYayınları, 1998.
- Kalaycı, Mehmet. "Kemâlpâşâzâde'nin Eşarîlik-Mâtürîdîlik İhtilafı Konusundaki Risalesi Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 211-217.
- Kalaycı, Mehmet. "Eş'arî'nin İkmali Mâtürîdî'nin İhmali: İki İmamın Gelenekleri İçerisindeki Konumlarına Dair Bağlamsal Bir Analiz". *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*. 133-144. İstanbul: Doğu Araştırmaları Merkezi, 2014.
- Kalaycı, Mehmet. *Osmanlı Sünniliği*. Ankara: Otorite Yayınları, 2015.
- Kallek, Cengiz. "İbn Cemâa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/394-395. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karadaş, Çağfer. "Ali el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 287-299.
- Kârî, Ali. *Fıkh-ı Ekber Aliyyü'l-Kârî Şerhi*. çev. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Şerafettin Yaltkaya - Rifat Bilge. İstanbul: Vekâletü'l-Mearif, 1941.
- Kelpetin Arpaguş, Hatice. "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 327-376.
- Keskin, Mehmet. "Ehl-i Sünnet Düşünce Ekolleri Açısından Ali b. Osman el-Ûşî'nin İtikadî Görüşleri". *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu*. ed. Ferhat Gökçe. 289-299. Bişkek, 2018.
- Koçyiğit, Talât. "Cehmiyye'de Akılcılık". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (1968), 103-122.
- Kureşî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir. *el-Cevâhirü'l-muğıyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Darü Hicr, 1993.

- Mecmûu resâili'l-allâme el-Molla Ali el-Kârî*. thk. Mâhir Edîb Habbûş - Muhammed Berekât vd. İstanbul: Dârü'l-Lübâb, 2016.
- Mekkî, Kutbuddîn. *İ'lâmu'l-Ulemâi'l-A'lâm bi-Binâi'l-Mescidi'l-Harâm*. Riyad: 1987, ts.
- Kutlu, Sönmez. "Ebû Muhammed Ali b. Osman b. Muhamed b. Süleyman el-Ûşî el-Fergânî'nin (ö. 569/1174) Hanefî-Mâtürîdî Kültür Çevresi". *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ferhat Gökçe. 127-142, 2018.
- Molla Kârî, Ali b. Muhammed Nûruddîn el-Herevî. *Ḍaw'ü'l-me'âlî fî şerḥi Bed'î'l-emâlî*. thk. Mâhir Edîb Habbûş. İstanbul: Dârü'l-Lübâb, ts.
- Özevarlı, M. Sait. "el-Emâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Sarı, Necmi. "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-fiker Adlı Eserinde Ali el-Kârî'ye Karşı Takındığı Olumsuz Tavrın Muhtemel Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Dergiabant* 9/1 (2021), 2-26.
- Seyyîd, Eymen Fuad. "Nehrevâlî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/547-548. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Şâdî b. Muhammed b. Sâlim. *Câmi'ü tûrâsi'l'Allâme el-elbânî fî'l-fikh*. San'a: Merkezü'n-Nu'mân, 2015.
- Şirinov, Rufet. *Ali el-Kârî ve şerh metodu (Mirkâtu'l-Mefâtîh örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Şirinov, Rûfet. "Aliyyü'l-Kârî ve Mirkâtü'l-Mefâtîh Adlı Eserinin Şerh Edebiyatındaki Yeri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 301-325.
- Topaloğlu, Bekir. "el-Maksadü'l-Esnâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/451-452. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Topaloğlu, Bekir. *Kitâbü't-Tevhîd-Açıklamalı Tercüme*. İstanbul: İsam Yayınları, 2014.
- Ûşî, Sirâcüddîn Ali b. Osmân el-Fergânî . *Mir'âtü'l-akâid*. çev. Hüseyin Hüsnü Efendi. İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1304.
- Yıldız, Musa. "Abdülkâdir b. Muhammed et-Taberî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/312-313, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

227 | Z. A. SÜRMEĒĒ / Ehl-i Sünnet Akîdesi ve İtikadî Mezhepler Bağlamında Ali el-Kârî'nin *Đav'ü'l-me'âlî fi şerhi Bed'i'l-emâlî* Adlı Eseri

Zekeriyya, Ebu Bekir Muhammed. *eş-Şirk fi'l-kadîm ve'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000.

Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris. *el-'Alâm*. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.